

KÖZLEMÉNYEK

A Vatikáni Könyvtár Quintilianus korvinája. Adriana MARUCCHI a *Studi e Testi* 237. kötetében 1964-ben megjelent tanulmányában¹ sok egyéb possessor-címeres kódex közt két, eddig ismeretlen korvinára is fölhívta a figyelmet. Az egyik egy csonka LIVIUS I. decas (Barber. Lat. 168.)² A másik: QUINTILIANUS: *Declamationes* (Regin. Lat. 1715.)³. A kettő közül most csak a QUINTILIANUSRÓL számolunk be, a LIVIUS-kódexre más alkalommal szeretnénk visszatérni.

QUINTILIANUS két műve, az *Institutionum oratoriarum libri XII* és a *Declamationes* közül eddig korvinaként csak az elsőt ismertük. Az Országos Széchényi Könyvtár Clmae 414. sz. kódexe ez (korábban Bécsben, Cod. Lat. 105.), amelyet BRASSICANUS vitt el Budáról 1525-ben, valószínűleg nem legális úton, mert MÁTYÁS címere teljesen le van törölve a címlapról, és még az aranyozott bőrkötés táblacímerét is igyekeztek, több-kevesebb sikerrel, eltávolítani.

A most fölfedezett *Declamationes* a XV. század második feléből való pergamen-kódex, írása gotico-antiqua, terjedelme 1+75 folio; kötése újkori; hiteles korvina voltának bizonyítéka MÁTYÁS király címere a szöveg első lapjának az alján. Külön jelentőséget ad a kódexnek az a körülmény, hogy — legalábbis díszítése — kétségtelenül Budán készült. Annak a név szerint nem ismert királyi illuminátornak a munkája, akinek budai munkásságát HOFFMANN Edit gondos megfigyelések alapján 36 hiteles korvinán állapította meg, és akit ezóta „Mátyás király első címerfestője” névvel jelölnek.⁴ A vatikáni QUINTILIANUS 37-ként csatlakozik a sorozathoz, mégpedig közelebbről azokhoz a darabokhoz, amelyeket a festő nemcsak címerrel látott el, hanem díszes (de nem figurális) iniciáléval, és finomrajzú, virágdíszes lapszéli kerettel is az iniciálé mellett és a címer körül.⁵ A címer teljesen az „első címerfestő” szokásos típusa: aránylag széles korona a tömzsi alkatú oroszlán fején, a szív pajzs hollója háromlevelű aranyágon ül. A díszítés legközelebb áll a jénai GUARINO-korvinához és az OSZK BERNHARDUSÁHOZ (Clmae 429.)⁶ A kódex többi lapja teljesen díszítetlen.

Hogy a kódex szövegét is Budán másolták-e, vagy pedig díszítés nélkül érkezett külföldről, egyelőre nem tudjuk eldönteni. A díszítés közelebbi időpontja is bizonytalan

¹ MARUCCHI, Adriana: *Stemmi di possessori di manoscritti conservati nella Biblioteca Vaticana*. Mélanges Eugène Tisserant. Vol. 7. Città del Vaticano, 1964. 29—95. l.

² *Uo.* 35. l. (11. szám.)

³ *Uo.* 70. l. (86. sz.), a címer fényképét közli a IX. táblán.

⁴ HOFFMANN Edit: *Mátyás király budai műhelyének egyik címerfestője*. Magy. Könyvszle. 1923. 170—175. l. 2 t. és *Uő: Régi magyar bibliofilek*. Bp. 1929. 82—83. l.

⁵ A kó lex első lapjáról készült kitűnő fényképet, amelyet itt közlünk, a Vatikáni Könyvtár szívességének köszönjük.

⁶ A BERNHARDUS-korvina díszítésének reprodukcióját ld. BERKOVITS Ilona: *A magyarországi corvinák*. Bp. 1962. XLIII. t.

Ex incendio domus adolescens patre cecidit dnm nrem
 reperit et ipam et oculos amisit induxit illi patre nonera
 que accessit quodam tpe ad maximum dixitq; parari illi ueneru
 qd unicus in sinu haberet et sibi promissam dnu dnam p
 rem bonoru si illud marito pōerisset. Intravit ad eum pat
 interrogauitq; an hoc uerba essent ille negauit exequiuit. et inuenit in sinu
 uenerum interrogauitq; eum parasset ille tacuit recessit pat. et marito rōpam
 to nouera fecit heredem eadem nocte stupitus fuit in domo. Intravit fu
 mula i cubitum domi inuenitq; ipm ocessum. et nouera iuxta cadauer dor
 miet simile cecum i lumine cubituli huius scilicet gladium eius sub puluino ē
 ontatum. Accersant se inuicem cecus et nouera.

Sencio iudex pudou ueneris p quo mirum est qd pāricida non
 est grauissimū iudex. q; absolendus est corā noueram et plūmū
 ecco de reuerentia peuce uirtutum cum in pōcimo sume pietatis aufertur
 quoc; defendet alium innocenter. Hoc primū itaq; publicis allegantib; af
 fecit. q; p se reus indignatur ut corpus pōacōne solus oim non tenuit sibi
 ut mercedibilior sit in pāricidio cecus quam fuerit cum iudex. Homo oim
 quos unq; miseros fecerit utuel innocentiū pāricidum negauit anq;
 patre occideret. a ne qd hodieine sollicitudini pferat pūent fecit qd ē sumi
 rebus humanis nebis ne ul in alio crederet. Ignosce p fidem q; meliogratur
 ueneris. se honore tm calamitatis absolui filium q; ex incendio pēn hui; cecitate
 fuit facinus est hoc tanti innocente iudex q; illum nō potuerit occide. Nam
 qd ad mulierem iudex pūret que defendi nō pot. si patrem cecus occidit. tam
 impudente delacionis nēritatem malo. quā si tantum negaret. Videtur q; fidu
 eam ueritatis pūtat qd ecco facinus obiectum est. dephnisa mulier audacia est
 q non pot nisi mercedibilium comparacione defendi. et q; q; cecum inuice aculat
 solus est reus. Alie iudex esse debuerit. adūsus hanc debilitatem. pōacōnes
 Cecus i pāricidio non debet suspectus fieri. sed dephendi. Cuius itaq; iud
 ces ut h; prima ptes. cum ueneris pūent q; ita illum inuice lit. nactui ma
 gis debet esse p ecco. quā qd adūsus illum fecerit mita fingenda et scēt depe
 tate et innocencia homis q; expurgandus fuit pāricidy similitudine. Longe
 sta sunt adūsus miseram debilitatem ferrum quor. uenerum. et quoc; non

(1469—1485 közt). HOFFMANN Edit eleinte föltételezte, hogy az „első címerfestő” már 1470-ben dolgozott MÁTYÁS király kódexein,⁷ de később már a 70-es évek végére, a 80-as évek elejére tette ezeknek a címereknek a festését,⁸ illetve a megfelelő kódexek festésének időpontját az 1470—1490 közötti időszakban jelölte meg.⁹ BERKOVITS Ilona se foglalt határozottan állást a kérdésben: „Nem lehetetlen, hogy Mátyás e miniátora már a hetvenes évek elején Budán dolgozott.”¹⁰ Annyi bizonyos, hogy 1469 előtt nem festhették a cseh oroszlánt is tartalmazó címereket, viszont az sem valószínű, hogy a díszítmények 1485 után készültek volna, mert abban az időben már sokkal díszesebb kódexek készültek a Corvina-könyvtár számára.

Hogy a *Declamationes* mikor és milyen úton került ki a budai könyvtárból, nem tudjuk. A bejegyzésekből csak az derül ki, hogy 1597-ben Georg ROCKENBACH altdorfi prefektus ajándékozta Philipp Wolfgang a ROSENPACHNAK.

A QUINTILIANUS- és a LIVIUS-korvina fölbukkanása újabb bizonyítéka annak, hogy a külföldi nagy és kis kódexgyűjtemények rendszeres átvizsgálása — ami egyelőre még mindig csak évszázados vágya a magyar kodikológiai kutatásnak és hungaricumgyűjtésnek — számtalan magyar vonatkozású kódex, közte ismeretlen korvinák, fölfedezésére vezethetne.

CSAPODI CSABA

Bethlen Gábor könyvtára. TOMBOR Tibor két magyar „mozgó könyvtár” történetéről írva,¹ ACSÁDY Ignácra hivatkozva, megemlítette BETHLEN Gábor mozgó-könyvtárát is, amelyet a fejedelem táborba szállva magával vitt a könyvtár-kocsiban. BETHLEN Gábor könyvtárával, annak jellegével, nagyságával és jelentőségével még alig foglalkozott a magyar szakirodalom. Maga ACSÁDY sem nevezte meg forrását, az újabb történetek pedig figyelmen kívül hagyják a gyulafehérvári könyvtárát, ezért érdemesnek tartjuk visszatérni erre e kérdésre.

BETHLEN Gábor gyulafehérvári könyvtáráról és ezzel kapcsolatos könyv- és tudományszeretetéről első ízben, tudomásunk szerint, HÁPORTONI FORRÓ Pál, a fejedelem egykori követe emlékezett meg *Quintus Curtiusnak* . . . *Historicia* című latinból fordított munkájában (Debrecen, 1619). A BETHLEN Gábornak szóló ajánlásban többek között dicséri a fejedelmet azért, mert a „deaki tudományokat . . . nagy kedvel es szeretettel gyamolittya” Majd így folytatja: „Mellyekhez valo nagy szeretetit Felseged ezzel-is megmutatta, hogy Gyula Fejervaras székes helyében minden fele bölcs könyvekkel bővölddö bibliothecat emeltetet, mely dologban Felseged az nagy hirrelnével tündöklö Mattyas királynak dicsiretes peldajat követte.” (12. lev. ro.) Ezt az ajánlást FORRÓ Pál Debrecenben írta 1619. december 18-án. A fentiekből az tűnik ki, hogy BETHLEN, aki számos könyv kiadását támogatta, és az ifjúság tudományos képzését kezdettől fogva fontos feladatnak tartotta, az 1610-es években már olyan jelentős könyvtárát gyűjtött össze, hogy azt érdemes volt külön elhelyezni és a nyilvánosság számára is megnyitni. Máskülönb en ugyanis nem hivatkozhattak volna éppen MÁTYÁS király példájára, és nem írtak volna ismételt „bibliotheca” emeltetéséről vagy szerzéséről. Ebben az esetben

⁷ *Mátyás király címerfestője*. 175. l.

⁸ *Bibliofilek*. 83. l.

⁹ *Uo.* 98—99. l.

¹⁰ BERKOVITS: *I. m.* 80. l.

¹ Tombor Tibor: *Két aalék a hazai mozgó könyvtárak történetéhez*. Magy. Könyvszle. 1962. 423. l.

tehát már egy katalogizált, elrendezett könyvtárra gondolhatunk, amelyet a régebbi fejedelmi könyvtáraknál nagyobbak, jelentősebbnek tartottak.

A fentieket megerősíti MELOTAI NYILAS István, a fejedelem „fő praedikátora” *Speculum Trinitatis* (Debrecen, 1622) c. munkájában.² MELOTAI NYILAS szintén BETHLEN Gábornak ajánlotta a könyvét és *Elöljáró beszédében* a fejedelem jótéteményeit magasztalta. Számunkra most az fontos, amit BETHLEN Gábor könyvszeretetről és könyvtár-alapításáról ír (5. lev. vo.). Miután elmondta, hogy BETHLEN a *Bibliát* a táborban olvasta el ötödször, így folytatja „magával szekeren valogatot jo könyveket, mint egy kis Bibliothecat hordoz, s-olvassa, mind penigh hogy olyan nagy szorgalmatossaggal szerze itt Gyula Fejer-varban amaz szep Bibliothecat, es hogy mostan-is fő gondgya vagyon az Koenyveknek keresesere, es egyben szerzesere: foeb az Fölseged meltosagos nevere szenteltetet Könyveknek nagy költséggel valo ki bocsattatasara.”

Valószínűleg ezt a szöveget ismerte és használta fel BOD Péter is *Magyar- és Erdélyország ekklesiái historíája* című kiadatlan egyháztörténeti munkájában³, amelyben többek között azt is hangsúlyozza, hogy BETHLEN „a táborozás alkalmatosságával egy arra rendeltett szekeren Bibliothékát hordozott magával s szorgalmatosan a könyveket olvasta.” A fentiekből tehát megbízható forrásból tudjuk meg egyfelől azt, hogy BETHLEN Gábor a táborba szálláskor egy szekéren magával vitette legszükségesebb könyveit, másfelől hogy már 1622 előtt könyvtárat alapított Gyulafehérvárt. Az első esetben a fejedelem magánkönyvtárának csak egy részéről lehet szó. BETHLEN ezekhez a könyveihez bizonyára különösképpen ragaszkodott, és ezért tartotta szükségesnek, hogy a táborban is kéznél legyenek. Ezt a „mozgó-könyvtárat” nem is annyira az újabb mozgó-könyvtárakkal, hanem inkább különböző tudósoknak olyan könyvesládáival hasonlíthatjuk össze, amelyeket egyik egyetemről, a másikra vagy pedig hazautazva magukkal szállítottak. BETHLEN könyvszeretetére, könyveinek állandó tanulmányozására ez a kis följegyzés is jellemző.

BETHLEN könyvszeretete mellett FORRÓ Pál és MELOTAI NYILAS István a gyulafehérvári könyvtár alapításának jelentőségét is meglátták. Mindkét esetben a kortásaktól megcsodált, igen gazdag, önálló fejedelmi könyvtár létesítéséről van szó. Ez a könyvtár 1619-ben már megvolt, és azután állandó beszerzésekkel bizonyára folytonosan gyarapodott BETHLEN Gábor halála után is. A fejedelem akadémiai tervei is bizonyára már kialakulóban voltak, és azokban azután a könyvtár is fontos szerepet kapott. De kollégiumi könyvtárról, a könyvtárnak a kollégiummal való kapcsolatairól ebben az időben még nem esett szó, csak később, I. RÁKÓCZI György idejében.

A gyulafehérvári könyvtár jelentősége természetesen a kollégium alapítása után nőtt meg igazán. Ez tűnik ki SZALÁRDI János leírásából is. Ő ugyanis mint levéltáros jól ismerte, talán kezelte is a könyvtárat, és annak pusztulásáról is beszámolt. SZALÁRDI előbb a kollégium alapítását méltatta, azután áttért a könyvtár ismertetésére. „Bibliothecat, különb tudományokhoz tartozó gyönyörűséges jó könyvekkel rakottat, olytat szerzett vala ugyanazon collegium szükségére, a mellynek is megszerzése sok ezer tallérokban készülhetett. Mellynek gondviselése erős hit alatt egyik ott való káptalan hűségére bizatván, regestrum szerint, a mikor minemű könyveket a mesterek kikívánnak vala, kiadnák és azokat ismét az ő idejében beszédnek szorgalmatosan, minden kár nélkül, mellyre a bibliothecariusnak ugyan fizetés is jár vala.”⁴

SZALÁRDI szerint a könyvtár a kollégium szükségleteit szolgálta, habár attól független is lehetett, és valószínűleg gondosan kiválogatott, értékes tudományos munkák

² RMK I. 521. Megvan a nagyenyedi Bethlen-könyvtárban is.

³ BOD Péter: *Magyar és Erdélyország ekklesiái historíája*. 2. kötet, 107. lev. r. (Kézirat a nagyenyedi Bethlen-könyvtárban.)

⁴ SZALÁRDI János: *Siralmas magyar krónikája*. Pest, 1852. 33. has.

voltak benne, ha a fejedelem olyan nagy összegeket költött reá. A könyvtárnak természetesen katalógusa is volt, és a bibliothecarius úgy látszik főként a kollégiumi professzoroknak, segédtanároknak vagy osztálytanítóknak adott ki könyveket. A fejedelem 1628-ban BARSÍ Mihályt nevezte ki bibliothecariusnak 100 forint fizetéssel. Ugyanannyi fizetést kapott, mint egy scolamester, míg például BOJTHI Gáspár historicusnak 200 forint fizetése volt ugyanekkor.⁵ Az utána következő könyvtárosokról nincs tudomásunk.

Az udvartartás költségei között más könyvtári kiadásokat nem találtunk, és a könyvek beszerzésére vonatkozólag sincsenek adataink.⁶

Megjegyezzük azt is, hogy a kollégiumi ifjúság soraiból vagy a tanárok közül úgy látszik ebben a korszakban még nem bíztak meg valakit a könyvtár kezelésével, mert csak a kollégium APARTI korabeli törvényeiben olvashatunk könyvtárosról.⁷ Mindezekből úgy tűnik ki, hogy a könyvtár csak Enyeden lett a kollégium szerves része, Gyulafehérvárt még inkább fejedelmi vagy állami jellegű könyvtárnak tekintették, és a kollégiumtól többnyire külön emlékeztek meg róla. Georg KRAUS segesvári jegyző elég részletes és megbízható krónikájában valóban azt olvashatjuk, hogy 1658. szeptember 5—6-án a tatárok a levéltárral együtt a fejedelmi könyvtárat is felégették.⁸

A könyvtár anyagáról sajnos csak a pusztulás után tettek valamelyes említést a későbbi történétírók. Talán legérdekesebb ezek közül LAMPE egyháztörténetének a leírása. Ő ugyanis DEBRECZENI EMBER Pál munkáját adta ki a saját neve alatt, és így feltételezhetjük, hogy adatai részben Gyulafehérvárról, illetőleg erdélyi ismerőseitől kerültek ki. DEBRECZENI EMBER Pál szerint BETHLEN MÁTYÁS király budai könyvtárát utánözva nemcsak a Közel-Keletről, hanem mindenfelől, egész Európából a legritkább könyveket és kéziratot gyűjtötte össze. Ez a gazdag könyvtár 1661-ben a tatárok pusztításának áldozatul esett.⁹

A XVIII. század erdélyi történészei tudtak arról, hogy BETHLEN és később I. RÁKÓCZI György is, tárgyalásokat folytatott a törökökkel Corvin-kódexek megszerzése végett. De a Corvinák sorsáról és a gyulafehérvári könyvtárról ennél bizonyára többet is tudtak vagy legalább is feltételeztek az erdélyi történészek. ENYEDI István, SZALÁRDIHOZ és BETHLEN Jánoshoz hasonlóan, még csak azt írta, hogy 1658-ban a tatárok a „szép collegiumot, scholát, és ama megbecsülhetetlen pénzt érő drágalátos nagy bibliotékát mind porrá, hamuvá tévék.”¹⁰ Utána azonban a XVIII. század történétírói egymást ismételve a régi budai könyvtárból megszerzett kódexek elégéséről is megemlékeztek. A legrégibb ezek közül KÖLESÉRI Sámuel *Auraria Romano-Dacica* c munkája (első kiadása 1717-ben jelent meg Szebenben), amely Gyulafehérvár elpusztításáról a következőket írta: „Basilicis, Gymnasio Academico, Bibliotheca locupletissima, ac augmento ad pristina Budensi nobilissima, Typographia, ac Monetaria... ferro flammaque deleti...”¹¹ KÖLESÉRI a gyulafehérvári pusztulásról a kollégium, a megmaradt levéltári anyag útján is szerezhetett értesüléseket, ez teszi valószínűvé az eddigiéknél részletesebb leírását. Valamivel később HUSZTI András, aki enyedi diák volt, és a még eleven kollégiumi hagyományból meríthetett, LAMPÉHEZ hasonlóan, arról is tudott, hogy a könyvtárban keletről

⁵ BEKE Antal: *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárott.* Tört. Tár. 1895. 417. 1. és RADVÁNSZKY Béla: *Udvartartás és számadáskönyvek. Bethlen Gábor fejedelem udvartartása.* Bp. 1888. 230—231. 1.

⁶ HERPEI János szerint a könyvtár kötetének beszerzése nem egyszerre történt, de a beszerzésre vonatkozólag ő sem közöl adatokat. *Magy. Könyvszle.* 1962. 172. 1.

⁷ VÁRÓ Ferenc: *Bethlen Gábor kollégiuma.* Nagyenyed, 1903. 128. 1.

⁸ KRAUS Georg: *Siebenbürgische Chronik, 1608—1665.* Wien, 1862. 354. 1.

⁹ LAMPE, F. A.: *Historia ecclesiae reformatae.* . . Trajecti ad Rhenum, 1728. 428—429. 1.

¹⁰ Erdélyi történelmi adatok. 4. köt. Kolozsvár, 1862. 262. 1.

¹¹ KÖLESÉRI Sámuel: *Auraria romano-dacica.* . . Posonii—Cassoviae, 1780. 54. 1.

és Európa minden részéből, valamint a budai Corvinából kikerült kódexek megsemmisültek.¹² Később, amikor a Corvina iránti érdeklődés megerősödött, ugyanezt ismételtá **BOD Péter**,¹³ **BENKŐ József**¹⁴ és utána **HORÁNYI Elek** stb. **BETHLEN** nevének növekvő tisztelete idején természetesnek tarthatjuk, hogy az utókor a fejedelemben **MÁTYÁS** követőjét és politikájának, törekvéseinek folytatóját látta. Ugyanekkor a felégetett Gyulafehérvár fejedelmi palotájával, könyvtárával és híres kollégiumával Budára emlékeztette az erdélyi történelem kutatóit. Mindez megmagyarázhatja a könyvtárral kapcsolatos túlzó kifejezéseket, amelyeket ma már nem ellenőrizhetünk.

A gyulafehérvári könyvtárban politikai, történelmi, földrajzi, teológiai és más tudományos munkák mellett értékes keleti kódexek is voltak. Ezt az állításunkat többek között a kollégium első, még **PÁPAI PÁRIZ** Ferenctől származó kéziratos történetének egyik jegyzete igazolja, amelyben ez áll: „Extat liber Arabicum M. S. S. in publica Bibliotheca cui nomen suum inscripsisse literis Graecis Basirum memini me vidisse.”¹⁵ Kétségtelen, hogy a kollégiumi professzoroktól, elsősorban **ALSTEDIUS** és **BISTERFELD** hagyatékából, továbbá a külföldi egyetemekről hazatérő tanároktól, papoktól is sok értékes könyv kerülhetett a könyvtárba. De ezúttal a kollégiumi könyvtárra kell gondolnunk. **BISTERFELD** könyvtárának két darabja ugyanis ma is megvan a nagyenyedi könyvtárban, de ezeknek további vándorlását nem ismerjük.¹⁶

Teljesen bizonytalan feltevéseink lehetnek a könyvtárban levő kötetek számáról is. Csupán **BASIRIUS** Izsák gyulafehérvári professzor, aki a könyvtárat kezelte is, jegyzett fel a könyvtár pusztulásakor egy erősen túlzott, nagyított számot. *Schema primum generale* c. Gyulafehérvárt nyomtatott munkájának a végén egy különálló, kéziratos lapra a következőket írta ugyanis a tatárok 1658-i pusztításairól: „Quo fatali tempore illustris schola a barbaris (eheu) solo aequata, volumina selectorum omnium generis codicum, plus viginti millia, unico rogo concremata . . .”¹⁷ **BASIRIUS**, a kollégiummal együtt, a könyvtári és levéltári anyag teljes megsemmisülésére gondolhatott, a korabeli szokásos túlzások mellett csak ez magyarázhatja meg a húszezres számot. Az utókor képzeletét sokat fog-

¹² **HUSZTI** Andreas: *Origo . . . trium in Transilvania illustrum gymnasiorum reformatorum . . .* Francfurti ad Viadrum, 1731. 73. l.

¹³ **BOD**: *I. m.* 2. kötet. 189. lev. rec.

¹⁴ **BENKŐ** Josephus: *Transsilvania . . .* Vindobonae, 1778. 2. köt. 257. l. **BENKŐ BETHLEN** János krónikájára hivatkozik, de **BETHLEN** krónikájának csak egyik utólagos lapalji jegyzetében (1779-i kiadás, II. 68. l.) olvashatjuk ezt: „translatis in eam plurimis bibliothecae Corvinianae codicibus celebrem iam antea anno 1658, grassantibus in Transilvania una cum templo vastatum esse constat”. Ezt a kiadást **HORÁNYI Elek** egészítette ki jegyzetekkel. **BENKŐ BETHLEN** krónikájának első kiadásában még nem olvashatta ezt a szöveget, tehát valószínűleg **BOD Péter**től vette át ezt is.

¹⁵ *Illustris Collegii Bethleniani Albano-Enyediensis origo et progressus*. 5. l. Ms. 502. II. I. sz. kézirat a nagyenyedi Bethlen-könyvtárban.

¹⁶ **BISTERFELD** a leánya halála után a kollégiumra hagyta a könyvtárát. (**ZIMMERMANN** Ferenc: *Bisterfeld végrendelete*. Tört. Tár. 1893. 174. l.) A kollégium ehhez a hagyatékhoz csakugyan hozzájutott, és így a kollégiumi Könyvtár az 1650-es években már elég jelentős lehetett. **BISTERFELD** bejegyzését a nagyenyedi könyvtárnak két könyvében találtuk meg. Ezek a következők: **PATRICIUS** Franciscus: *Discussionum peripateticarum tomi primi . . .* Venetiis, 1572. (Kolligátum. Más bejegyzések mellett az enyedi kollégium 1716-i bejegyzése található benne. A kurucvilág után akkor szedték össze ismét a kollégium könyveit). **SERRES**, Olivier de: *Le theatre d'agriculture et mesnage des champs*. Genève, 1629. A könyv tábláján belül **BISTERFELD** következő bejegyzését olvashatjuk: „Sum Johannis-Henrici Bisterfeldii, Alba Julia.” A kollégiumi könyvtáros ezt később fontosnak tarthatta és külön is megjegyezte. De a bejegyzés évszáma nincs meg.

¹⁷ **KONCZ** József: *A marosvásárhelyi evang. reform. kollegium története*. Marosvásárhely, 1896. 561. l. Faksimilije megvan a nagyenyedi könyvtárban.

lalkoztató korvinákról azonban sem BASIRIUS, sem a kortársak¹⁸ nem tettek említést. A könyvtár akkori beszerzési lehetőségeire és más korabeli könyvtárakra gondolva mégis feltételezhetjük, hogy egy pár ezer kötet könyv és kézirat volt a gyulafehérvári könyvtárban. Az 1658-i tatárdúlás után ezeknek egy kis része az enyedi könyvtárba vagy esetleg magánosok könyvtáraiba kerülhetett, hiszen az enyedi kollégiumi könyvtárnak csak így lehetett az 1660-as években már mintegy ezerhatszáz könyve.¹⁹ Az enyedi könyvtár azonban több ízben elpusztult, és így ott nem maradhattak meg BETHLEN Gábor könyvtárának könyvei, mégis lehetségesnek tartjuk, hogy további kutatások folyamán a fejedelemelek egy-két könyvére rábukkanhatunk.²⁰

Míg BASIRIUS itt a kollégium pusztulásával együtt említette meg a könyvek elégését, és egyik levelében a kollégium könyvtáráról is szó van, más helyt — mint előbb láttuk — „publica Bibliothecának”, nyilvános könyvtárnak nevezik a könyvtárat. A XVIII. században BENKŐ József is „bibliotheca publicá”-nak nevezte a BETHLEN-féle könyvtárat Gyulafehérvár leírásában.²¹ Valószínűleg ez az egyik első eset Erdélyben, hogy egy könyvtárat nem iskolai vagy egyházi, hanem nyilvános, közkönyvtárnak hívnak. Feltételezhető, hogy a gyulafehérvári kollégium felépítése után külön iskolai kézikönyvtárat is létesítettek a tanításhoz szükséges könyvekből.

A fentiekből kitűnik, hogy a gyulafehérvári könyvtár, habár főként a kollégium szükségleteit és a tudományos képzést szolgálta, mégis a kollégiumtól függetlenül létesült, és lényegében attól különálló, fejedelmi intézménynek tekintették. MELOTAI NYILAS idejében a kollégium még a régi, omladozó vagy részben újjáépült jезuita kolostorban működött, az új kollégiumi épület csak jóval később épült fel I. RÁKÓCZI György idejében.

¹⁸ Itt említjük meg azt az érdekes feltevést is, hogy IZABELLA királyné Erdélybe költözve korvinákat is megmentett, és azok a gyulafehérvári könyvtárba kerültek. Ezt a feltevést egyelőre nem látjuk igazoltnak. (FITZ József: *A Korvina*. Könyvtáros. 1956. 6. sz.)

¹⁹ *Illustris Collegii*. . . 5. l.

²⁰ A kolozsvári Egyetemi Könyvtárban BETHLEN Gábornak csak két könyvét tartják számon a ritka könyvek között (Cărti rare). Az egyiket SZABÓ Károly találta meg az Erdélyi Múzeum könyvtárában és leírását a *Tört. Tárbán* (1882. 207. l.) közölte. (ORTELIUS, Abraham: *Theatrum orbis terrarum*. Antwerpen, 1592.) Ezt az értékes atlaszt BETHLEN Gábor még fiatal korában, 1608-ban vette meg. Biztosra vehetjük, hogy ORTELIUS Hieronymus történelmi munkái is megvoltak a könyvtárában. A másik KELEMEN Lajos ajándéka volt, tőle származik ennek a műnek katalóguscédulája is, amelyen ezt olvashatjuk: GUEVARA, Antonius de: *Horologium principum, sive de vita M. Aurelii Imp. Libri III*. Ex lingua Castellana adhibitis Gallicis et Italicis versionibus, in Latinam Lingvam traducti. . . opera et studio Joannis WANCKELII. Forgeae. Typis Principis. 4°. 28 sztlan lev., 696 l. Index. 15 sztlan lev. (Címnap hiányzik). A könyv tábláján levő supralibros szövegét SIKLÓSSY László közölte. (*Gyorskocsin Erdélyben*. Cluj-Kolozsvár, 1927. 90—91. l.) Ugyancsak ő állapította meg azt is, hogy a könyv kötetábláján látható dúcokkal készült RÁKÓCZI György fejedelemnek a Teleki-könyvtárban levő vadászati és úti naplója. A két könyvet tehát bizonyára ugyanaz a könyvkötő kötötte be, és a gyulafehérvári könyvtár így I. RÁKÓCZI György idejében is fejlődhetett, gazdagodhatott. A könyv címlapja, mint láttuk, hiányzik, kötése is megrongálódott. CZERNY kolozsvári könyvkötő ablakos kötéssel fogta össze, úgyhogy a tábla és a gerinc aranyozott renaissance díszítése épen megmaradt. Az első tábla közepét foglalja el a supralibros, amit virágos díszítés vesz körül. A tábla sarkait elől egy-egy oroszlán és egy-egy faun, hátul pedig egy-egy sárkány és egy-egy faun díszíti. Ez a két könyv megerősíti azt a feltevésünket, hogy a gyulafehérvári könyvtárban megvoltak a kor legértékesebb földrajzi, történelmi, politikai vonatkozású munkái, de a könyvtár nagyságáról és összetételéről nem tudhattunk meg semmi közelebbit.

²¹ BENKŐ Josephus: *Transylvaniae specialis liber I*. 176. l. Ms. 71. a nagyenyedi Bethlen-könyvtárban.

A fejedelmi könyvtárat tehát ekkor még nem helyezhették el a kollégiumban.²² Hol volt akkor vajon a BETHLEN-féle könyvtár?

Erre a mostanáig még alig felvetett kérdésre jóformán csak SZALÁRDI krónikájában találunk valamelyes feleletet. SZALÁRDI szerint ugyanis a tatárok betörésekor „Pápai János ottvaló egyik káptalan a bibliotheca és conservatorium, levél- és könyvtartóházak, a mely sekrestyében az egyháznak dél- és a vár felől való oldalában igen alkalmas helyen tartanak, noha annak a templomból bejáró-ajtáját kövel berakattatván, hogy onnan belől az ajtóhely majd meg sem tetszenék, jó módjával bemeszeltették vala, a hova maga is kivülvaló ablakon bebujván, azon könyves levéltartó-házakban elrejtett vala.”²³ A könyvtár eszerint a levéltárral együtt a székesegyház régi sekrestyéjében volt elhelyezve a tatáruláskor, és PÁPAI János levéltáros és könyvtáros is lehetett. Legalább is nincs tudomásunk arról, hogy abban az időszakban külön könyvtáros is volt Gyulafehérvárt. PÁPAI János a könyvtárat és levéltárat egyaránt meg akarta menteni.

Tudjuk, hogy a székesegyház déli tornyának fedele 1603-ban leégett, és a levéltárat ezután a déli torony földszintjéről átvitték a sekrestyébe. A gyulafehérvári káptalan 1604. február 3-án a levéltár megmentése érdekében megrendítő kéréssel fordult az erdélyi rendekhez.²⁴ A templom ekkoriban nyitva volt, de a sekrestye ajtaját többször megcsináltatták. A kérés szerint a leveleket onnan is „hordtan-hordják”. A levéltár pusztítása tehát akkoriban is még tovább folyt. A templom renoválása csak BETHLEN Gábor idejében kezdődött el. Valószínűleg ugyanekkor rendezték el a levéltárat és talán az ujonnan létesített könyvtárat is a templomtól fallal elválasztott sekrestyében. A könyvtárnak első elhelyezésére vonatkozólag azonban nincs semmi adatunk, és így azt is lehetségesnek tartjuk, hogy BETHLEN Gábor idejében a könyvtár a palotának a templom felé eső szárnyában volt elhelyezve.

A korabeli vagy későbbi krónikák és történelmi munkák ugyancsak mindig a templommal és a levéltárral kapcsolatosan emlegették a könyvtárat, anélkül azonban, hogy leírását adták volna. BOD Péter szerint „a Bibliothéka is a Templom mellett megége,”²⁵ BENKŐ József pedig a templomhoz hozzácsatolt (adjuncta) könyvtárról tudott.²⁶ BOD, valamint BENKŐ valószínűleg a templomhajótól elválasztott sekrestyére gondolhatott. Ezt KRAUS Georg és GUNESCH Andreas eddig figyelembe nem vett munkája is megerősíti,²⁷ HILTEBRAND útirajza pedig kissé kiegészíti.

²² NAGY Géza: *A Bethlen-kollégium tudományos gyűjteményeinek története*. Kolozsvár, 1947. c. tanulmánya szerint a könyvtár (ti. az iskola kézikönyvtára) előbb a jezsuita zárdában levő kollégiumi épületben volt, az új kollégiumi épület fölépülése után pedig „a főtemplom melletti sekrestyébe került”. NAGY Géza tehát az iskolai könyvtárat egynek vette a fejedelmi könyvtárral. Felfogását azonban nem tartjuk indokoltnak és nem fogadhatjuk el. Az új kollégiumi épület felépítése nem tette szükségessé azt, hogy az iskola könyvtárat a sekrestyébe költöztessék, sőt inkább az iskolai könyvtár továbbfejlesztése tette lehetővé. A könyvtár átköltöztetéséről sehol sem olvashattunk.

²³ SZALÁRDI: *I. m.* 390. has.

²⁴ ENTZ Géza: *A gyulafehérvári székesegyház*. Bp. 1958. 123. és 188—190 l. ENTZ Géza közlése szerint a régi sekrestye alapterülete kb. 10×12 m. Ez a helyiség elég nagy volt ahhoz, hogy a könyvtár egypár ezernyi kötetet befogadjon. A sekrestye el volt választva a templomhajótól, ezért lehetséges az, hogy amikor a templom mellett levő könyvtárról írtak, akkor a sekrestyére gondoltak.

²⁵ BOD: *I. m.* 2. kötet. 189. lev. r.

²⁶ BENKŐ: *I. m.* I. 176. l. „Fuerat Templo Cathedrali adjuncta.”

²⁷ *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum... Coronae, 1848. II. 76. l.* „Bibliothecam instructissimam una cum Capitulo Regni... favillis consecrant”. BABINGER Franz: *Conrad Jacob Hildebrands Dreifache Schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopol (1656—1658)*. Leiden, 1937. 54. l. HILTEBRAND, a svéd király megbízottja, a könyvtárat is megnézte, és ezt írta róla: „Nahe an der Kirche war die Bibliothec, darin allerhand schöne Bücher zu finden waren...” Gyulafehérvár fő

A fentiek után még magyarázatot kelladnunk BASIRIUS Izsák 1658. augusztus 12-én a fejedelemnek írt levelére, amelyben a könyvtárral kapcsolatos intézkedésekről is szó esik.²⁸ BASIRIUS ekkor még Gyulafehérvárt volt, és a sekrestye befalazása után („capitula jam obmurrata”) a kollégiumi könyvtárral foglalkozott. A levéltárral együtt a könyvtár befalazásáról itten sincsen szó, de ez megtörténhetett együttesen, a be nem falazott és valószínűleg kisebb kollégiumi könyvtárat pedig egészen külön említi a gyulafehérvári professzor. A fejedelmi könyvtáron kívül, amelyre I. RÁKÓCZI Györgynek is gondja volt, a kollégium számára külön könyvtárat is létesítettek, és reá vonatkozó külön intézkedéseket is hoztak.

A gyulafehérvári könyvtár jelentősége BETHLEN Gábor udvarával és a kollégium fejlődésével áll szoros kapcsolatban. Amikor a gyulafehérvári kollégiumban OPITZ, ALSTEDIUS, BISTERFELD, PISCATOR, BASIRIUS, APÁCZAI és mellettük más külföldi vagy magyar tanárok tanítanak és a külföldön végzett akadémikusok száma is megnövekszik, a tudományos, irodalmi és művészeti élet is megerősödik Gyulafehérvárt. A gyulafehérvári nyomdában számos tankönyv, tudományos munka, teológiai vitairat stb. jelent meg. Ezeknek előkészítéséhez, megírásához egy gazdagon felszerelt könyvtárra volt szükség. A gyulafehérvári könyvtár valóban Erdély legnagyobb, központi jellegű könyvtára lehetett a fejedelmi korszakban. Udvari történetírók, akadémiai professzorok, rektorok és külföldön végzett akadémisták fordulhattak meg a könyvtárban, de emellett természetesen maga a fejedelem is állandóan használta. A nyomdával együtt tehát a könyvtár is hozzájárult a tudományos élet kialakulásához, az utókor szemében pedig a fejedelem hírnevét növelte. BETHLEN Gábort, a tudomány- és művészetpártoló fejedelmet ezért is hasonlították MÁTYÁS királyhoz.

A gyulafehérvári könyvtár azonban az 1658-i és 1661-i tatárdúlásakor megsemmisült. A tatárdulás előtt elszállított vagy a pusztításkor szétszóródott könyvek közül egyesek más könyvtárakba vagy esetleg magánosokhoz kerülhettek. Az erdélyi több rendbeli könyvtárpusztulások miatt ezekből alig maradhatott valami napjainkig, és felismerésük is sokszor nehézségekbe ütközik, felkutatásukat mégis további feladataink közé kell sorolnunk.

VITA ZSIGMOND

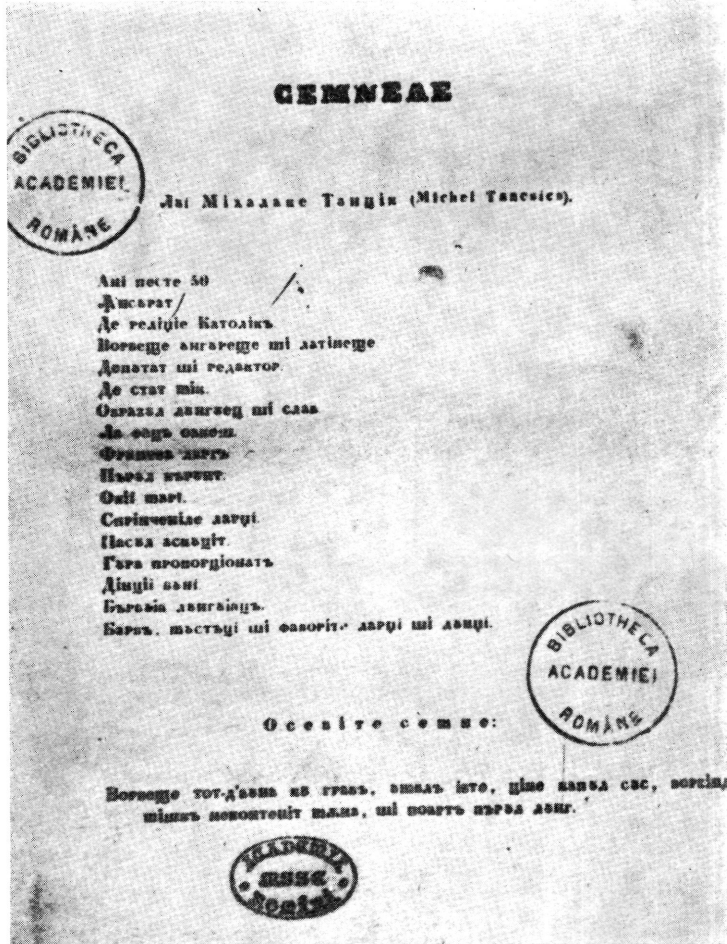
1848—49 hőseinek román nyelvű körözőlevelei. Évekkel ezelőtt, amikor a régi román folyóiratokat és újságokat néztem át, hogy adatokat gyűjtsék *Petőfi a román irodalomban* című bibliográfiai tanulmányomhoz, a brassói *Gazeta Transilvaniei* 1849. február 28-i számában rövid közleményre bukkantam amely PETŐFI személyleírását tartalmazta *Personala descriere a lui Alexander Petőfi* címmel, és nyilván PETŐFI osztrák körözőlevelének román fordítása volt. PETŐFIÉ az utolsó előtti volt tizenöt hasonló személyleírás közül, amelyek 1849 február 3. és 28. között jelentek meg a *Gazeta Transilvaniei*-ben, és a következő forradalmi személyek adatait tartalmazták: KOSSUTH Lajos, KOSSUTH Lajosné, BEM József, MADARÁSZ László, SZEMERE Bertalan (febr. 3-i 9. szám), PERZCEL Mór, dr. KARL TAUSENAU, BATHYÁNY Kázmér gróf, TÁNCSICS Mihály (február 7-i 10. szám) SZŐLLŐSSY Ferenc, GÖRGEY Artur (február 14-i 12. szám), VASVÁRI Pál, PULSZKY Ferenc (február 24-i 15. szám), PETŐFI Sándor, LUKÁCS Sándor (február 28-i

láttnivalói ebben az időben a palota, a templom és a könyvtár voltak. Ezeket egymás mellett említi az idegen utazó. A könyvtárat a könyvtáros, BASIRIUS professzor vezetésével nézte meg.

²⁸ KROPP Lajos: *Basirius Izsák kéziratának történetéhez*. Magy. Könyvszle. 1886. 71. l.

16. szám). Lehet hogy a *Gazeta Transilvaniei* folytatta volna a személyleírások közlését, de mint ismeretes, a háborús események miatt, március 17-i 17. számával megjelenése félbeszakadt, s a 18. szám csupán december 1-én jelent meg.

Később, 1957 tavaszán a bukaresti Akadémiai Könyvtár Kézirattárában nagy csodálkozásomra egy mappára bukkantam, amely rölapok alakjában — és szövegezési

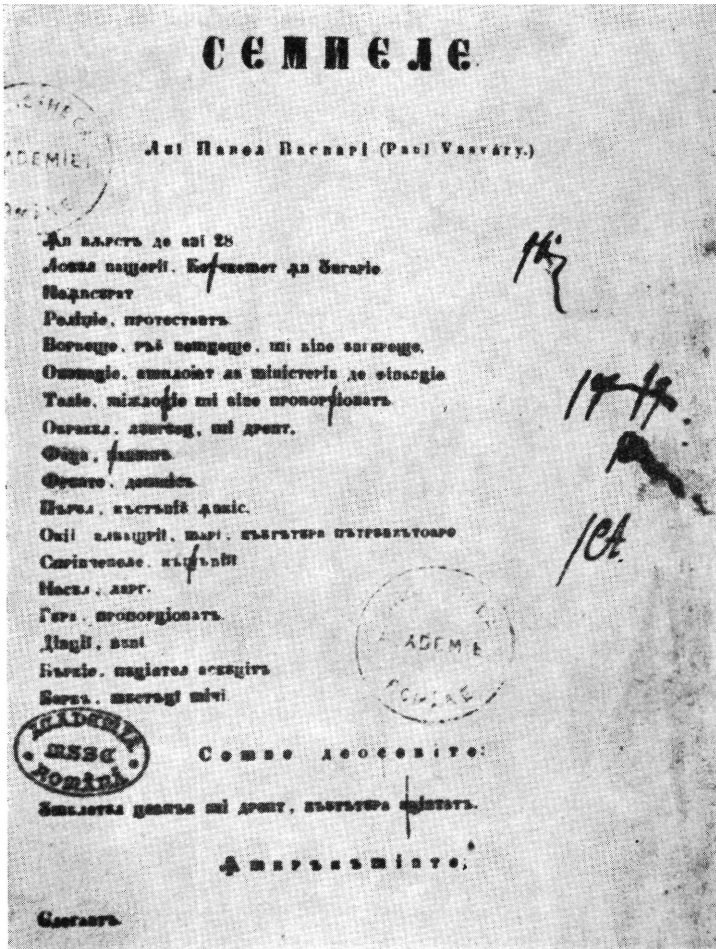
1. ábra. TÁNCICS Mihály körözölevele

eltérésekkel — ugyancsak a fenti személyleírásokat tartalmazta s mellettük a BEÖTHY Ödönét és NYÁRY Pálét, összesen tehát tizenhét személyleírást.

A rölapok külseje és változó nagysága arra utal, hogy korrektúra-példányokról van szó, amelyeknek szövegét a sajtóhibák kijavítása után véglegesen kinyomatták. A nyomtatásban használt cirillbetűk a múlt század folyamán általánosan használt betűfajtához tartoznak. A kinyomtatott rölapok további útjára Eugen JEBELEANU és TAKÁCS Tibor közleményei derítenek fényt. JEBELEANU — az ismert PETŐFI-fordító — Craiovában talált ilyet PETŐFIRől, s közzé is tette (ld. *Élet és Irodalom*. 1959. okt. 16.).

Ehhez szorosan csatlakozik TAKÁCS Tibor „lelete”: BEM és KOSSUTH körözőlevelei Bräilából (*Élet és Irodalom*. 1959. dec. 24.).

Az említett mappa száma: „F. v. 1187 (1–17)” betűrendben tartalmazza a tizenhét személyleírást. Mindegyiknek a címe *Semnele* (személyes jegyek), ami után a név következik cirillbetűs, fonetikus átírásban, majd zárójelben magyarul, ill. franciául

2. дбра. VASVÁRI Pál körözőlevele

tehát latin betűkkel és többé-kevésbé jó helyesírással. Egy meglehetősen spácium után az életkor, a különböző személyi jegyek, a különleges ismertetőjelek, végül az öltözék meghatározása, ill. leírása következik.

Megállapításom szerint a fenti röplapok, illetve a fenti mappa létezéséről mostanig két kutató tett említést, mégpedig O. LUGOSIANU *Din pribegia Ungurilor* c. Bukarestben, 1898-ban megjelent könyvecskéjében és AI. T. DUMITRESCU *Foi volante din colectiunea Academiei Romane 1642–1866* című Bukarestben 1912-ben megjelent művében. A 341. lapon, az *Ungaria. Acte proprii, 1802–1850* című fejezet végén egy *Proscriși Unguri* című

külön szakasz „időpont nélkül” megjelöléssel felsorolja betűrendben a fentebb leírt tizenhét röplapot.

Megjegyzendő, hogy BEM, SZEMERE, PERCZEL, BATHYÁNY, LUKÁCS, PULSZKY, GÖRGEY, VASVÁRI, PETŐFI, TÁNCSICS és az említett dr. TAUSENAU személyleírásai *Personenbeschreibung der ungar. Hauptrebellen* cím alatt németül is megjelentek az ugyancsak Brassóban kiadott *Siebenbürger Wochenblatt* 1849. február 10-i számában. Ha mindezeket a szövegeket összevetjük, tüstént megállapíthatjuk, hogy a *Gazeta Transilvaniei*-ben és a *Siebenbürger Wochenblatt*-ban olvashatók megfelelnek egymásnak; ellenben a röplapok textusa némileg különbözik tartalmi téren a *Siebenbürger Wochenblatt* közlésétől — mintha az előbbit már kiegészítések után bocsátották volna nyomtatás alá —, s nyelvileg elüt a *Gazeta Transilvaniei* fordításától, ami arra mutat, hogy két különböző személy ültette át őket románra. Ugy látszik, hogy a röplapokat gyakorlottabb fordító készítette el, mert szövegük korszerűbb, világosabb.

A *Siebenbürger Wochenblatt*-ban megjelent PETŐFI-személyleírás azonos PETŐFI Összes műveinek 5. kötetében (Bp. 1956, Akadémiai Kiadó. 182—183.) közzétett német nyelvű személyleírással, amelynek történetéről a 236. lapon így emlékszik meg egy jegyzet: „E postára vonatkozóan Kiss Sándor, Vizaknán, február 3-án írt tudósításában az alábbiakat közli: „Tegnap gyorsfutár érkezett tábornokunkhoz Kemény Farkas alezredes úrtól ... E futár alezredes Kemény Farkas által elfogott szebeni postacsomagokat hozott ... Érdekes még e csomókban talált iratok közt Kossuth, Szemere s többek németül kinyomtatott személyes leírásai, melyeket a cs. k. kommandó köröztetés végett volt elküldendő. Petőfi Sándor maga olvasta német személyes leírását; elképzelhetni, mily jókedvet csinált neki. (L. Honvéd 1849. febr. 5. 34. sz. 134.)” Nyilvánvaló, hogy a szóban forgó személyleírásokról van szó, amelyek — úgy látszik — egy csoportot alkottak. A román nyelvű röplapokat is valószínűleg Nagyszebenben vagy még inkább Brassóban nyomták, majd JEBELEANU helyes feltevése szerint átküldték őket a Havasalföldre.

Egyetérthetünk LŐRINCZI László bukaresti íróval és műfordítóval, aki szerint e személyleírások az osztrák rendőrség hosszú megfigyelő tevékenységéről tanúskodnak. LŐRINCZI felveti a kérdést: miért nem tartalmazzak a röplapok semilyen felszólítást a menekülő forradalmárok feljelentésére, illetőleg letartóztatására? Válasza lényegében az, hogy ezeket az írásokat nem a nagy nyilvánosságnak szánták, hanem kellően instruált ügynökök nyomozó munkájának megkönnyítésére tették közzé. Feltevése — ha nem is megcáfolhatatlan — mindenesetre elgondolkoztató. További kutató munkát érdemel annak megállapítása, hogyan kerültek a röplapok a Havasalföldre.

DOROTHEA SASU

Egy debreceni könyvkereskedő cég iratai a Debreceni Állami levéltárban. A levéltár anyagának rendezése közben több iratképző szerv anyagából egy könyvtörténeti szempontról jelentős irategyüttes került elő. Ennek az anyagnak az összeállítása során olyan elszámolások és feljegyzések edűtaira bukkantunk, amelyeknek hasznosítása és további feltárása érdekében kívánjuk a figyelmet felhívni a TELEGDI KOVÁCS Lajos cég irataira, amelyeket a tudományos kutatás eddig figyelmen kívül hagyott.

Az alábbi tájékoztató ezt a hiányosságot szeretné pótolni. Nem szándékunk monografikus módszerrel és teljességgel elemezni a TELEGDI KOVÁCS Lajos cég sok irányú munkásságát, magának a tulajdonosnak az élet csaknem minden ágazatára kiterjedő gazdag érdeklődését, de az iratok értékének bemutatása a könyvtörténet iránti kötelességünk.

A XIX. század közepén Debrecenben két nagyobb jelentőségű könyvkereskedés volt. Az egyiknek tulajdonosa a CSÁTHY család. E céget 1804-ben Kis István pesti könyv-

kereskedő alapította és Kis Ráchel, CsÁTHY György nyomdai igazgató (provisor) felesége vezette. A Csapó úti és Kálvin téri sarokház földszintjén helyezkedett el a könyvkereskedés; később helyet változtatott.¹

A másik könyvkereskedés 1841. júl. 20-án nyílt meg a M. kir. Helytartótanács 25772. számú engedélye alapján; tulajdonosa TELEGDI KOVÁCS Lajos volt. Az üzlet a Széchenyi út elején helyezkedett el, helyrajzi száma 1814 volt. (Akkor Várad u.) Ugyanott volt a 2000 kötetes kölcsönkönyvtár is a nevezett tulajdonos szervezésében és irányítása alatt. Az alapítás idején voltak kisebb könyvkereskedők a városban, mint pl. BARTHA István és TÓTH Mihály üzlete, de a TELEGDI- és CsÁTHY-féle könyvüzletek sokirányú és jól irányított szervezőmunkája, a tőkés verseny természetes rendje folytán ezek a kisebb és elsősorban aprónyomtatványokat árusító üzletek visszahúzódtak, majd eltűntek a piacról.²

A TELEGDI KOVÁCS-cég és személy szerint TELEGDI KOVÁCS Lajos 1848-ban a forradalom ügye mellé állott. 1848. júl. 2-án megindította az *Alföldi Hírlapot*, amely 1849. aug. 2-ig fennállott. Ennek szerkesztője a könyvkereskedő testvére, több tanulmány és útleírás szerzője, Debrecen kiemelkedő ügyvédje: TELEGDI KOVÁCS László volt, aki — CSATÁRI Ottó álnév alatt is — több ellenzéki cikket írt, és különös élességgel küzdött a tespedést jelképező s akkor már a forradalom baloldali szárnyával szemben álló civisek ellen. Társzszerkesztője SZANKA József volt.³ Később, 1850 áprilisában, Lipcseből hozzánk került politikai nyomtatványok ügyében a rendőrség mind a CsÁTHY, mind a TELEGDI KOVÁCS könyvkereskedő cégek tulajdonosait megfigyelés alatt tartotta, s náluk házkutatással kellemetlenkedett, de eredménytelenül.⁴

Részletkutatások feladata kideríteni, milyen módon gyarapította könyvkereskedését a TELEGDI-cég, hogyan kívánt egyezsége lépni a CsÁTHY-nyomdával, hogyan alakult ki a kapitalizmus fejlődésével párhuzamosan a cég mind szélesebb beszerző köre és árupiacsa, hogyan járult hozzá a könyvek terjesztéséhez szinte az egész Tiszatáj területén, majd hogyan szorult háttérbe TELEGDI KOVÁCS Lajos halála után. Pontosán még halála éve sem volt megállapítható, de az üzleti tevékenység köre az 1870-es évek vége felé csökkent, s az 1880-as években a céggel ritkábban találkozunk. Ebben a korban a CsÁTHY-cég szinte már monopolhelyzetet élvezett Debrecen könyvpiacán.

Ezekre a kérdésekre jelenleg nem kívánunk kitérni, mint ahogyan csupán felvetjük azt a kérdést is, hogy az 1870 októberében szereplő TELEGDI Lajos-féle könyvnyomda azonos-e a TELEGDI KOVÁCS-cég könyvkereskedésének egyik vállalatával.

A Debreceni Állami Levéltárban fennmaradt, a TELEGDI KOVÁCS-család nevéhez fűződő XIX. századi iratok két forráscsoportra oszthatók: az egyik forráscsoportba azok az iratok tartoznak, amelyek TELEGDI KOVÁCS Lászlótól származnak. Ezek részben kéziratos tanulmányok, politikai eszme-futtatások, állambölcseleti értekezések, útleírások, kiváló államférfiúi megfigyelések és általában a polgári haladás érdekét szolgáló pamfletek. Ezekről külön tanulmányt volna érdemes írni, mint a magyar politikai irodalom múlt századi termékeiről, mert a polgári fejlődés gondolatvilágának és a polgári állam szerkezetének jellemzéséhez jól felhasználható adatokat tartalmaznak. Ezek a források jelenleg a Debreceni Egyetemi Könyvtárban vannak, a kéziratok sorában, a levéltár letétjeként.

¹ A CsÁTHY-féle könyvkereskedő cégre lásd ZOLTAI Lajos: *A Csáthy-féle debreceni könyvkereskedő és kiadó cég százéves története 1805–1905*. Debrecen, 1905. 8. l., IV. l. stb., valamint BENDA Kálmán és IRINYI Károly közös műveként kiadott *A négy százéves debreceni nyomda* (Bp. 1961) c. könyvben BENDA fejtegetéseit 281. l. jegyzet 1., 119. l. stb.

² Lásd Debreceni Állami Levéltár (DÁL), TELEGDI KOVÁCS Lajos-cég iratai fasc. 4., továbbá ZOLTAI: *I. m.* 22., 15. l., valamint BENDA: *I. m.* 149. l.

³ BENDA: *I. m.* 155. l.

⁴ ZOLTAI: *I. m.* 21–22. l.

A másik forráscsoport a TELEGDI KOVÁCS Lajos könyvkereskedő cég irataiból alakult ki, a levéltár kezelésében 311. leltári tétele szám alatt, 0,35 iratfm terjedelemben, 1835—1880 évek közötti időből. E forráscsoportba adások könyve, az üzleti könyvforgalom feljegyzései, pénztári naplók, számlák és részben levelezések tartoznak.

Az írásos anyag szerkezete lehetővé teszi az elszámolások rendjében történő kimutatások, illetve nyilvántartások világos áttekintését. A könyvelés rendszere ugyanis az akkor már kifejldött kettős könyvvitel alapján alakult ki, s ez a tartozások és követelések rovatrendjére épülvén, tartalmazza azt, hogy a könyvkereskedő kitől vásárolt és kinek adott el könyveket. Érdekes, még a háztartásra fordított kiadásokat is közli az elszámolás.

A mindennapi folyamatos vásárlások és értékesítések mellett az utánvételi könyvforgalom adatai is megvannak a könyvelési iratokban, s ezek a vevők nevét, a könyvek címét, az elküldés helyét stb. tartalmazzák, tehát nemcsak könyvtörténeti adatokkal szolgálnak, hanem általános kultúrtörténeti tájékoztatáshoz is támpontokat nyújtanak.

Általában a könyvviteli nyilvántartások értékét hatványozottan emeli az a tény, hogy a helynév és személynév adatait feltáró bejegyzéseken kívül a vásárlás mennyisége és pénzürtéke is szerepel amellett, hogy annak tárgya részletes felsorolást kap. Többek között SUE, MARTIN, DUMAS, PALUGYAI, *Staats-Lexikon*, CASANOVA, EÖTVÖS, KEMÉNY, JÓSIKA, BAJZA, KUTHI, CERVANTES munkái mellett az 1840-es évek végén TÁNCICS, KOSSUTH, PETŐFI munkái kerülnek ki vidéki olvasókörök könyvtárába. A *Steinkohlenbüchlein* című könyvet pl. Nagylátán veszik meg, ahol IRINYI János is élt egy időben.

Ismeretesek az elszámolásokból a megrendelők adatai, s jellemző, hogy a polgári forradalomhoz közeledve mind erőteljesebben kerülnek előtérbe a polgári értelmiség tagjai, elsősorban pedagógusok, ügyvédek, de orvosok is. Többek között KÁLLAI János Földesről, CSEREPES Dániel Nagyváradról, KRALOVÁNSZKY Lajos Nyíregyházáról, GENCSY Lajos Balkányról, BUDAI Imre Nyírábrányról, a STEINFELD-család a debreceni Macs tanyáról, BALOG Péter Szalontáról stb. Ezeknek a családi és társadalmi helyzetét az összeírások alapján meg lehetne vizsgálni, s könnyű összehasonlító elemzés mutatná meg, hogy többek között 1844—45-ben kik vettek és olvastak (feltételezhetőleg!) falvakban, kisebb városokban korszerű könyveket. Az értelmiségi és falusi olvasógárda történetére ezek elemző tényeket tartalmazó felvilágosítást nyújtanának.

Kiváló információt szolgáltatnak azok a negatívumok is, amelyek az arisztokrácia visszahúzódását tükrözik. A polgári forradalomhoz közeledően mind kevesebbé válik az ilyen megrendelők száma. A környéken egyedül a DESSEWFFY- és a DÉGENFELD-család nevével találkozunk a vásárlók között, de annál több megnevezett tanítóval, lelkésszel, kisebb középnemesi földbirtokossal.

Kiemelendő tény az is, hogy az 1840-es években falusi olvasókörök milyen nagy tételben vásároltak könyveket. Pl. a Sárréti Olvasótársaság 1844-ben, a Nádudvari Olvasótársaság, a Debreceni Polgári Casino, a Szatmári Olvasótársaság, a Mihályfalvai Iskolai Könyvtár minden évben vettek a könyvkereskedéstől. Jellemzőképpen csak egyetlen adatot szeretnék felemlíteni, amely azonban általános helyzetképet nyújthat: a Sárréti Olvasókör 1851. júl. 15 és 1853. márc. 11. között 68 művet vett meg 85 fr 16 kr. értékben. Közöttük EÖTVÖS József, KEMÉNY, KAZINCZY, LANER, HUNFALVI, LOSONCZY, JÓKAI, TOMPA, PHAEDRUS, MACAULAY, TELEKI László, LÓNYAI stb. egy-egy — felsorolt — munkáját. A könyvek között tehát államjogi, bölcséleti, statisztikai, köztörténeti, útleíró stb. művek találhatók a szórakoztató regények és elbeszélések mellett.⁵

⁵ DÁL, TELEGDI iratok fasc. 3. 23. l.

De álljon itt egy magánkönyvtár megrendelése 1847-ből: URINYI Pál, Debrecen, kispolgári családból származó értelmiségi: PAYNE, BUCH könyvei, a *Conversations Lexikon*, a *Damen Kalender* c. kiadványok, az országgyűlési törvénycikkek stb.⁶

A megrendelők körében a legkülönbözőbb rétegekhez tartozó személyek voltak. A könyvkereskedés vevőkre messze túlhaladta Debrecen nagy kiterjedésű határát, és — mint már említettük — szinte magához láncolta a Tisza-tájat. Többek között az 1850-es években Aradról vásároltak a BETTELHEIM Testvérek (cég), Büdszentmihályról KLEIN Gáspár, Makóról KISS Sámuel, Kiskunfélegyházáról MORAVECZ Albert, Nagyváradról SZABÓ József, Tasnádról FERENCZY Vilma, Orosházáról RUTTKAI Sándor, Beregszászról KESZLER József.⁷ De ezeken kívül tőle rendelt a szarvasi RÉTHY Lipót-féle nyomda, SZILÁDY Károly Kecskemétről stb. is.

Az arisztokrácia vásárlása, mint már említettük, szűk körű volt. 1846. május 2-án pl. gr. DÉGENFELD József debreceni földbirtokos és téglási földesúr vásárolt egy mitológiai s két költészeti munkát, valamint a *Soproni esték* c. kiadványt.⁸

Az 1860-as években még inkább kicserélődik a vásárló körök rétegződése, és átütő erejűvé válik az értelmiségiek könyvbeszerzése, közöttük falusi tanítók, kisvárosi tanárok, akik tudományos könyveket és regényeket, költeményeket vesznek, míg az ügyvédek elsősorban törvénytárakat s más kiadványokat. Orvosok vételéről kevés adatbejegyzés található, lehet, hogy pesti könyvkereskedőnél elégitették ki igényeiket. Sokan vették meg a Debrecenben kiadott tréfás-humoros sajtótermékeket, amelyek akár mint periodikák, akár mint esetenként publikált kiadványok láttak napvilágot. Többek között az 1860-as évek elején a debreceni *Dongó*, *Igazmondó*, *Kis Képes Honvéd Naptár* példányait Miskolcra, Tokajba, Makóra küldte szét TELEGDI KOVÁCS Lajos.⁹

A könyvkereskedés az állandó és folyamatos könyvbeszerzésről mindenkor gondoskodott. Miután a könyvforgalom nem csupán szépirodalmi és tudományos termékekre korlátozódott, hanem kiterjedt zeneművekre, kisnyomatványokra stb. is, a beszerzési piac nagyon széles körűnek volt mondható. Általában, ha pontosan összeállítanánk a TELEGDI KOVÁCS Lajos által eszközölt megrendeléseket, nagy kiterjedésű vásári hálózat arculatát rajzolhatnánk meg. Többek között már 1844 decemberében kapcsolatban volt a LANDERER és HECKENAST pesti céggel. Minden küldemény, amelyet a megrendelések alapján bármely cég feladott, tételes felsorolásban szerepel a szállítójegyeken, s ezek alapján rekonstruálható egy vidéki könyvkereskedés áruforgalmának statisztikája, piaca, beszerzési forrásainak hálózata.

Néhány adattal szeretnénk a fenti állításokat kiegészíteni. 1845-ben pl. Petróczi TRATTNER K. és KÁROLYI István cégtől Pestről, TILLSCH Jánostól Kolozsvárról; 1846-ban Joseph WAGNERTől Pestről, 1844-ben Karl GEIBELTől Pestről, a továbbiakban 1847-ben a KILIAN és WEBER pesti cégtől, majd MAGYAR Mihálytól Pestről, Friedrich WALZELTől Pestről, Fr. MANZTól Bécsből stb. hozatta meg áruit. Ezeknek a részletes elemzése nagy segítséget nyújtana a könyvkereskedők történeti megismertetése szempontjából.¹⁰

A beszerzések különben a politikai hangulat megismerésére nézve is értékes adatokat szolgáltatnak. Az 1848-i polgári forradalom előtti időszakból mind gyakrabban találkoznak a polgári forradalom vezéregyéniségeinek műveivel, az 1850—60-as évek idején elsősorban a törvény-, illetve rendelettárak kelendők, s mellettük a naptárak,

⁶ Uo. fasc. 2. 6. l.

⁷ Uo. fasc. 5. 58—61. l.

⁸ Uo. fasc. 3. 53. l.

⁹ Uo. fasc. 5. 64—65. l. Továbbmenően uo. fasc. 9. 376. l. leírja az 1878. nov. 28-án eladott naptárakat: 50 db *Kis Képes Naptár*, 25 db *Dongó Naptár*, 28 db *Alföldi Naptár*, 25 db *Alföldi Képes Naptár*, *Csokonai Naptár*.

¹⁰ Uo. fasc. 10 passim.

kalendáriumok, különösen kelendő volt a *Bolond Miska*, amely 1857-ben több száz példányban fogyott el. Az 1860-as években ismét fokozatosan kezdett helyreállni a szépirodalmi művek iránti erőteljesebb érdeklődés, és a tudományos könyvek is nagyobb keletiek lettek.

Végül az ismertetéshez még csak annyit kívánunk hozzáfűzni, hogy a cég kölcsönkönyvtárát is tartott fenn, amelynek betétje 1873-ban 3 Ft összegű volt, a havi olvasódíj pedig 1 Ft-ot tett ki. (Utóbbi adat 1872. szept. 17-ről való.)

Hosszú lenne a meglevő levéltári anyag minden kérdésre kiterjedő ismertetése. Viszont úgy érezzük, a figyelem felhívására könyvtörténészek és irodalomtörténészek számára ennyi is elegendő.

KOMORÓCZY GYÖRGY

Semmelweis Ignác mint könyvtáros. SEMMELWEIS Ignácnak, minden idők legnagyobb magyar orvosának az orvostudomány területén végzett munkássága világszerte közzismert. Kevésbé tudott azonban SEMMELWEIS könyvtárosi tevékenysége, pedig SEMMELWEIS 1861 márciusától 1865. augusztus 13-án bekövetkezett haláláig az Orvostanárkari Könyvtár (a mai Budapesti Orvostudományi Egyetem Könyvtára) könyvtárnoka is volt.

A Könyvtárát 1828 körül SCHORDANN Zsigmond orvoskari egyetemi tanár kezdeményezésére alapították. SCHORDANN volt a Könyvtár első tanár-könyvtárosa, aki — egyéb lehetőségek hiányában — saját (Felső Dunasor 5. szám alatti) lakásán adott helyet a Könyvtárnak. SCHORDANN súlyos betegsége miatt 1856-ig adott elő az egyetemen, s nyugalomba vonult, de feltehetően egészen 1860 elejéig ő végezte a könyvtárosi teendőket. 1860 júliusában „A könyvtárt rendező Margó tudort az orvosi tanárkar könyvtárnokává jelölte ki.”¹ 1860. október 20-án POOR Imrét választották meg MARGÓ Tivadar helyett könyvtárnokká.² 1861 márciusában „Poor tr. egyet. m. tanító az oltó intézet kezelésével bizatván meg, Semmelweis tanár vette át a tanári könyvtárnokságot, azon kikötéssel, hogy az e hivatallal járó 200 frtnyi díj általa ajánlott könyvek megszerzésére fordíttassék.”³

A Könyvtár vezetése abban az időben nem csupán szellemi irányítást, hanem az adminisztratív tennivalók ellátását is jelentette. Még az 1896-ban megjelent HÖGYES-féle *Emlékkönyv*⁴ is így számol be erről: „A könyvtár felügyeletét jelenleg a kar egy évenként a rendes tanárok közül választott könyvtárnokra bízta és a kezelést egy a kari pénztárból fizetett értelmesebb könyvtári szolga által eszközölteti”. Nyilván nem az „értelmesebb könyvtári szolga” intézte az orvostudományi könyvek és folyóiratok szerzeményezését, azok katalogizálását stb. Ezt bizonyítja, hogy a fennmaradt kölcsönzési nyilvántartásokat pl. SCHORDANN professzor sajátkezüleg vezette. Később SEMMELWEIS kézírása is látható e nyilvántartásokban.

SEMMELWEIS a négy évet alig meghaladó könyvtárosi működése alatt a Könyvtár megfelelő elhelyezését biztosította, és kiadta a nyomtatott katalógust.

Az orvoskari tanártestület az orvoskari épületekben nem tudott helyet szorítani a könyvtárának. Ezért — mint azt már említettük, — SCHORDANN professzor saját lakásán adott helyet a gyűjteménynek, amelynek hozzáférhetőbb elhelyezését már régebben zorgalmazták. Így az 1848. július 4-én tartott orvoskari jegyzőkönyvének a 11.

¹ *Orv. Hetil.* 1860. 622. 1.

² *Orv. Hetil.* 1860. 848. 1.

³ *Orv. Hetil.* 1861. 239. 1.

⁴ HÖGYES Endre: *Emlékkönyv a budapesti kir. magy. tud. egyet. orvosi karának múltjáról és jelenéről.* Bp. 1896. 517. 1.

pontja szerint: „Az orvoskari könyvtár, mely részint alapítványok, részint szigorlati pénz fölöslegek által támadt, Schordann tanár lakából az orvostani épületbe helyheztesék át, hogy e tudományos forrás is megnyitassék a növendékek számára. Ezen jeles és nagyszerű gyűjteményt az illető tanár urak nagylelkű felajánlásából megnyervén az intézet számára; szükséges, hogy azon költségek, melyeket annak fenntartására és kiegészítésére a fáradhatatlan buzgalmú eddigi lelkes gondviselő Schordann tanár úr saját erszényéből fordított, a tanulmányi pénztárból visszatéríttessenek, s a kiegészítés, és évenkénti új megszerzésekre szinte segély nyújtassék. Ennek részleteit egy külön feliratan leszünk bátrak fölterjeszteni.”⁵

A forradalmat követő időkben ez az 1848-as szellemben hozott határozat nem valósulhatott meg. Annál nagyobb SEMMELWEIS érdeme, hogy könyvtárossága első évében végrehajtotta a Könyvtár átköltöztetését.

Ennek megtörténte után SEMMELWEIS nekiláthatott a könyvállomány szakok szerinti csoportosításának, amivel korszerű könyvtári munkát végzett. Majd attól a céltól vezetette, hogy az általa irányított könyvtár minél használhatóbb legyen, összeállította, sajtó alá rendezte és megjelentette *A m. k. Tudomány-Egyetem orvostanárkari könyvtár jegyzékét* (Pest, 1864). Ez a katalógus két részből áll. Az első szerzői betűrendben, a második pedig szakok szerint tárja fel a könyvállományt. A katalógusköteten nem szerepel az összeállító neve, de a *Gyógyászatban* ezt olvashatjuk: „Megjelent 'A k. m. tudományegyetemi orvostanár-kari könyvtár jegyzéke 1863. dec. végéig' két nyolcadretű kötetben, 42 nyomott íven. Az I. kötet betűrendben, — a II. a szaktudományok szerint rendezve foglalja magában a könyvek lajstromát. E nagy fáradtsággal készült rendszeres könyvjegyzéket Semmelweis I. tnr. ur kitartó munkásságának köszönjük, ki mint a könyvtár gondnoka, azt, az elébbi bérszállásáról az egyetem orvoskari épületébe szállítván, a fönnevezett jegyzék által rendbe hozta és közhasznúvá tette.”⁶

Akkor mérhető csak igazán fel SEMMELWEIS nagyjelentőségű és lelkiismeretes könyvtárosi tevékenysége, amelyet fennmaradt idevágó sajátkezü feljegyzései is tanúsítanak, ha figyelembe vesszük, hogy ez alatt az idő alatt mint az egyetem szülész és nőgyógyász tanára küzdelmes harcot vívott az anyák megmentését jelentő tanainak elismerettségéért.

SEMMELWEIS halálának ebben az évében ünnepeljük 100. évfordulóját. Ez az alkalom is kötelességünké teszi, hogy a magyar orvostudomány büszkeségének könyvtári működéséről megemlékezzünk.

PALATKÁS BÉLA

A Műegyetemi Könyvtár a Tanácsköztársaság idején. A Tanácsköztársaság könyvtárpolitikai célkitűzéseit tartalmazó *Az országos könyvtárügy rendezésének általános alapelve* című fontos dokumentum, amelyet DIENES László és KÓHALMI Béla könyvtárügyi megbízottak 1919 márciusában állítottak össze, kétféle könyvtári rendszer kiépítését tartotta szükségesnek: a) a közművelődési könyvtárhálózat és b) a szakkönyvtárak rendszerének felállítását.

A szakkönyvtári rendszernek — mai terminológiánk szerint az általános tudományos és a tudományos szakkönyvtárak hálózatának — a felépítési elve az volt, hogy legyen mindenféle szakkönyvtár Budapesten, de mindegyikből csak egy, hogy ez azután jó lehessen. Egyesíteni kell tehát az egyfajta könyvtárakat és ésszerű munkafelosztást létesíteni az így keletkezett nagyobb könyvtárak között. Az adott könyvtárépületi

⁵ *Orv. Tár.* 1848. 2. köt. 7. sz.

⁶ *Gyógyászat.* 1864. 400. I.

viszonyokat figyelembe véve az *Alapelvek* szerint 1. a Nemzeti Múzeum könyvtára részére kellene az egész Nemzeti Múzeum épületét átengedni, 2. a többi budapesti nagy és kis tudományos könyvtárak szakmánként összeolvasztandók, illetőleg az épület és felszerelés szempontjából legalkalmasabb centrumok körül csoportosítandók.¹

A három nagy könyvtár, a Széchényi Könyvtár, az Egyetemi Könyvtár és az Akadémiai Könyvtár, továbbá a szakkönyvtárak rendszeréből a közgazdasági, a mezőgazdasági, a természettudományi és az orvosi könyvtárak helyzetét KÓHALMI Bélának a szemtanú avatott tollával megírt tanulmányaiból ismerjük.² Azonban alig jelent meg cikk és ezért keveset tudunk a technikai szakkönyvtáraknak a Tanácsköztársaság alatti működéséről. Pedig az *Alapelvek* is jelentőségének megfelelően a szellemi tudományok (társadalomtudomány) után a többi tudományok között elsőnek a műszaki könyvtárakat említi: „*Igy a Műegyetem könyvtárába olvasztva az apró hasonló jellegű könyvtárakat egy Technikai és technológiai könyvtár . . . keletkezne.*” (Kiemelés a szerzőtől.) Forradalmi hagyománytisztelőnknek teszünk eleget, amikor a korabeli legnagyobb technikai könyvgyűjtemény, a Műegyetemi Könyvtár helyzetének és szerepének a vázolásával adalékkal szolgálunk az *Alapelvekben* lefektetett terv realitása és szükségessége mellett.

A könyvtári program az adott könyvtárépületi viszonyokkal számolva kívánta az átszervezéseket végrehajtani. Ez csak helyeselhető, mivel költséges új létesítmények e nehéz időszakban szóba sem jöhettek. A terv ellenzői éppen ezért nagyméretű bővítések, sőt új épületek emelésének feltételeihez kötötték az átszervezés végrehajtását. Így például az Egyetemi Könyvtár az átalakítást a szomszéd házak kibérlésével kívánta megoldani, és e költséges terv megvalósításához kötötte a reformmunkálatok bevezetését. Ezzel valóban a „reformok minden módon való elodázása szándékának látogatását keltette fel”.³

Nem voltak ilyen problémák a Műegyetemi Könyvtárban, amely új épületével és felszerelésével a Tanácsköztársaság idején kétségtelenül a legjobb helyzetben volt. A könyvtár, amelyet PECZ Samu műegyetemi tanár 1907—1909-ben épített, minden tekintetben sikerült alkotás, erről az egyetem rektora jogos büszkeséggel jelenthette a kortársak véleményét: „Különösen a könyvtár az, amely gyakorlati és művészi kivitelével messze felette áll az összes hasonló rendeltetésű épületeknek. Mi igazán örülünk, hogy ezt a látványosságszámba menő művet és tervezőit a mienknek mondhatjuk.”⁴

A könyvtárat PECZ Angliában és Franciaországban szerzett tapasztalatai, valamint RADOS Gusztáv professzor-könyvtárigazgató programja alapján szabadon álló, külön épületben helyezte el. A raktár 6 szintjén 400 000 kötet befogadására elegendő hellyel rendelkezett, és ez a tervezők szerint is 50 évig kielégíti a gyarapodás szükségleteit. A Tanácsköztársaság idején, 1919-ben a Műegyetemi Könyvtár állománya 119 000 kötet, amely a raktár kapacitásának csupán egyharmadát foglalta el. Tehát bőven lett volna hely az *Alapelvekben* tervezett technikai és technológiai könyvcentrum összevont anyaga részére. A központosítással érintett hasonló jellegű technikai könyvtárak állománya becsülésünk szerint együttesen sem haladta meg a Műegyetemi Könyvtárét. A második legjelentékenyebb gyűjtemény, a Technológiai Iparmúzeum Könyvtára 1919-ben 27 921 kötettel rendelkezett (ismeretes, hogy a könyvtár, a mai Országos Műszaki Könyvtár

¹ *A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye.* Forrásgyűjtemény. Közzéteszi, bev. és jegyz. ell. KÓHALMI Béla. Bp. 1959. 9—13. l.

² KÓHALMI Béla: *A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye.* Bp. 1959. 259 l. Uő: *A három nagy könyvtár a Tanácsköztársaság alatt.* Magy. Könyvszle. 1959. 149—162. l. Uő: *Forrásgyűjtemény.* Bevezető. I—XI. l.

³ KÓHALMI: *I. m.* 73. l.

⁴ *A József-Műegyetem 1910/11. tanév megnyitásakor 1910. szeptember 18-án Jónás Ödön rektor beszéde.* Bp. 1910.

jogelődje, az első világháború és a Tanácsköztársaság idején szüneteltette működését hely- és személyzethiány miatt).⁵ A nagyságrendben következő Magyar Mérnök és Építész Egyesület könyvtára 14 000 kötettel, a budafoki Ipari Kísérleti és Anyagvizsgáló Intézet 6000 kötettel stb. még központosított raktározás esetén is elért volna a Műegyetemi Könyvtárban.

A technikai szakkönyvtárak rendszeréhez nem számítjuk a gyári, üzemi munkás-könyvtárakat, amelyek feladata, hogy a jó szépirodalom mellett a dolgozókat szakmájuknak megfelelő ismeretterjesztő és szakirodalommal ellássák, tehát elhelyezésük a gyárakban van. Az üzemi munkás-könyvtárak állomány szempontjából amúgy sem voltak jelentősek. A kapitalista tulajdonosoknak nem volt érdekük e könyvtárak fejlesztése. A könyvtárügyi megbízottak felmérése alapján megállapítható, hogy a 80 legnagyobb gyár, nagyüzem közül 17-ben volt könyvtár, ezekből a legjelentékenyebb is csak 1620 kötettel rendelkezett.⁶

A raktáron kívül jó volt a helyzet egyéb területeken is: a Műegyetemi Könyvtár 400 m² nagyságú olvasóterme 230 személy kényelmes elhelyezését tette lehetővé, a 40 fő részére berendezett tanári olvasóval együtt közel 300 személy befogadására készen állt. A Műszaki Egyetemi hallgatók részére ezenkívül a Szent Imre Kollégiumban berendezett tankönyvtárait is rendelkezésre bocsátották. A könyvtárosi személyzet: RADOS Gusztáv professzor-igazgató vezetése alatt BERNÁTH János könyvtárőr, MATYASOVSKY János könyvtártiszt, SURIN Imre raktárkezelő altiszt és négy kezelő számára pedig az irodai szobák és kezelőhelyek bőségesek, a megalakuló könyvcentrum létszámtöbblete munkahely-gondokat sem idézett volna elő. (Napjainkban kb. tízszeres személyi állomány dolgozik e könyvtáráépületben). Az intézet vezetője, RADOS Gusztáv professzor-könyvtár-igazgató, mint a tervbevetett Országos Könyvtárügyi Tanács meghívott tagja, személyében is garanciát nyújtott a megalakuló Technikai és Technológiai Könyvtárra háruló feladatok maradéktalan elvégzésére.

Az *Alapelvek* egyik kiemelkedő koncepciója a könyvtári rendszerek (katalogizálás, osztályozás stb.) egységesítése mellett a felállítandó összkatalógus, amely a budapesti könyvtárakban található könyvek címeit tartalmazza. A központi címjegyzék természetesen a könyvtárak meglévő katalógusaira épülne. Nagykönyvtáraink azonban nem rendelkeznek megfelelő katalógusokkal állományuk tekintélyes részéről.⁷ A Műegyetemi Könyvtár inventáriumának és nyomtatott katalógusainak összevetése ugyanakkor arról tájékoztat, hogy lényegében a teljes könyv- és folyóiratanyag feldolgozva áll az olvasók rendelkezésére. Az 1910-ben kiadott betűrendes és szakkatalógus 85 000 kötetet sorol fel, míg az első világháború alatt ajándékba kapott HIERONYMI-gyűjtemény 10 000 kötetes anyagát az 1916-ban megjelent könyvkatalógus tárja fel. A két nyomtatott katalógusban tehát közel 100 000 kötetet, vagyis a könyvtár állományának mintegy 90%-át megtaláljuk.⁸

A könyvek a Műegyetemi Könyvtár eredeti, más könyvtáraktól eltérő sajátos szakrendszerében állanak. A szakrendszer megalkotása a könyvtár igazi alapítójának

⁵ *Az Országos Műszaki Könyvtár 75 éve.* Az Országos Műszaki Könyvtár Jubileumi Évkönyve. Bp. 1958. 37. l. *A Magyar Mérnök és Építész Egylet Évkönyve.* 1934. 60. p.

⁶ KÓHALMI: *I. m.* 174. l. — *A gyári munkás-könyvtárak ügye és a Gyári munkás-könyvtárak* című iránycikkek részletesen foglalkoznak e kérdéssel. A Tanácsköztársaság Könyvtárügye. 1919. 2–3. és 4. sz.

⁷ Vö. KÓHALMI: *I. m.* 161. l.

⁸ *A m. kir. József műegyetem könyvtárának címjegyzéke.* 3. kiad. Bp. 1910. A katalógus gyengéje, hogy a művek címeit röviden közli pénzügyi okokból, s még így is 90 ív a terjedelme. *A József-műegyetem könyvtárának tulajdonában őrzött Hieronymi Károly könyvhagyatéknak címjegyzéke.* Bp. 1916. Ez a katalógus az ország első mérnök-miniszterének 10 061 kötetet tartalmazó, műszaki és közgazdasági művekből álló hagyatékát tárja fel.

és megszervezőjének, WARTHA Vince professzornak a nevéhez fűződik. Az 1870-es években kialakított szakcsoportosítás nem a filozófia, hanem a gyakorlati könyvtári élet szempontjait érvényesíti. A tudós vegyész rendszerező tehetségét a gyakorlatias könyvtáros kívánalmaival egyesítve a műszaki és természetudományokat 26 csoportba osztotta és ezeket az ABC nagybetűivel jelölte, a szakokon belül a gyarapodás időrendjében növekvő számjelzeteket használt. E szakrendszer tartalmilag Michael FRANCKE drezdai második szakrendszerével áll rokonságban, jelzetalkotásai pedig August SCHLEIERMACHER és Otto HARTWIG rendszerére emlékeztetnek. WARTHA szakcsoportosítását használja a Műegyetemi Könyvtár több mint fél évszázadon át, csak 1937-ben tér át az Egyetemes Tizedes Osztályozásra.

Azonban hiába tartják a könyveket gyakorlatiasan szervezett szakcsoportosításban, hiába rendelkezik a Műegyetemi Könyvtár százezres állományát jól feltáró katalógusokkal és főképpen hiábavaló a modern berendezés és elhelyezés, ha a könyvtár gazdag anyagát és tágas olvasótermeit a nyilvánosság kizárásával csak a műegyetem tanári kara és hallgatósága használhatja. A műegyetemi tanács arisztokratikus elzárkózottságán kudarcot vall minden kísérlet, amely azt célozza, hogy az értékes, egyedülálló technikai gyűjteményt a műszaki érdeklődésű nagyközönség számára hozzáférhetővé tegye.⁹ A Műegyetemi Könyvtárban még 1918-ban is a múlt században készült könyvtári szabályzat paragrafusai a mérvadók, amelyek csak a kiváltságos osztályok számára tartják nyitva az ország egyetlen műegyeteme és könyvtárának kapuit.

Az első világháború utolsó éveiben azonban a műszaki értelmiség jelentős csoportja, elsősorban a tőkés nagyvállalkozók alkalmazásában dolgozó mérnökök, technikusok felismerik helyzetüket, és közel kerülnek a munkásmozgalomhoz. Ezek a baloldali mérnök-csoportok a Tanácsköztársaság idején HEVESI Gyula és KELEN József népbiztosok vezetésével jelentős szerepet játszanak a tervgazdálkodásra áttérés és a szocializálás végrehajtásában. A Tanácsköztársaság műszaki irányításában, az anyag- és munkareögzítéskódás szervezésében pedig a műegyetem nemzetközi viszonylatban elismert oly képviselői is résztvesznek, mint BÁNKI Donát és PFEIFFER Ignác műegyetemi tanárok, BOGDÁNYFY Ödön, FASCHING Antal, SEIDNER Mihály magántanárok stb., akik szakmai tekintélyükkel, tehetségükkel szolgálják a szocialista forradalom ügyét. Külön szerencse, hogy a műszaki felsőoktatás ügyeinek intézésére a közoktatásügyi népbiztosság VI. osztályára KÁRMÁN Tódor aacheni egyetemi tanár, a műegyetem meghívott előadója, az aerodinamika világhírű művelője kerül.¹⁰

KÁRMÁN Tódor nem kis érdeme, hogy értékes tervek készülnek a műegyetemi oktatás korszerű reformjához, elsősorban az építészképzésben.¹¹ Az oktatás reformjá-

⁹ Az első világháború előtt a Magyar Építő- és Ipar Művészeti Rajzoló Országos Egyesülete beadványt intéz a vallás- és közokt. minisztériumhoz a műegyetemi könyvtár nyilvános használata érdekében. A minisztérium véleményadásra szolítja fel a műegyetemet, de az egyetem tanácsa elzárkózik a kérelem teljesítése elől. „... A műegyetemi könyvtárnak e célra való felhasználása azonban teljesen ki van zárva és pedig nemcsak azért, mert annak könyvállománya, szervezete és új építkezése, így olvasóterme is kizárólag a műegyetem tanárai és hallgatósága igényeinek megfelelően van berendezve, hanem azért is, mert a műegyetemi könyvtárnak feladata elsősorban és mindenképp felett a műegyetem céljait szolgálni.” (Műegyetemi rektori irattár. 119/1911)

¹⁰ A szocialista mérnökmozgalom kezdeteiről, a baloldali mérnökszövetség, az AMOSZ (Alkalmazott Mérnökök Országos Szövetsége) működéséről részletesen tájékoztat a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára műszaki tudománytörténeti kiadványok sorozatának 14. kötete: *A magyar műszaki értelmiség és a műegyetem a Tanácsköztársaság idején.* (Szerk. DEVICS József, KÁROLYI Zsigmond, ZÁDOR Mihály.) Bp. 1960.

¹¹ Vö. L[ADÁNYI] A[NDOR]: *A Magyar Tanácsköztársaság felsőoktatási politikájáról.* Felsőokt. Szle. 1959. 133–144. l. — *Műegyetemi jegyzetűgy szabályozása.* (Közoktatásügyi népbiztosság 88.971/1919. Művelődésügyi Minisztérium Központi Irattár.)

val kapcsolatos feladatok a könyvtár működését is nagymértékben befolyásolják. KÁRMÁN Tódor, mint FOGARASI Béla helyettese, hivatali minőségében kapcsolatba kerül az egyetemi könyvtárüggyel. Tárgyal az Egyetemi Könyvtár vezetőivel a könyvtár reformmunkálatairól, a készitendő új címtárról. Nevéhez fűződik az a terv, hogy — az *Alapelvek* célkitűzéseinek a szellemében — az Egyetemi Könyvtár botanikai és természettudományi könyvanyagát a Műegyetemi Könyvtárával egyesítsék. Figyelmét nem kerüli el a könyvtár nyilvános használatát tiltó rendelkezések tarthatatlan volta: „A proletár társadalomban a tudósok kasztja is megszűnik, a tudomány is megszűnik kiváltság lenni, a tudomány is mindenkié, s az eszközök is, melyek hozzá visznek, mindenki számára szabadon kell, hogy álljanak. A tudományos könyvtárak is úgy legyenek berendezve, hogy azokban mindenki eligazodjon, mindenki hozzáférjen minden könyvhöz, melyre szüksége van.”¹² Csak természetes, hogy a Műegyetemi Könyvtár gazdag könyvgyűjteményét is mindenki, akit a technika érdekel, szabadon használhatja. E cél érdekében az érvényben levő (6588/1898. sz. alatt jóváhagyott) könyvtári szabályzatot hatályon kívül helyezi, illetve módosítja a *közoktatásügyi népbiztosság 1919. június 20-án kelt 153.364/1919. sz. utasítása*.

A Tanácsköztársaság kultúrpolitikájának ez az ismeretlen dokumentuma *könyvtártörténeti* szempontból annyira érdekes, hogy részletesebb elemzése indokolt. Az új szabályozás legfőbb célja, hogy a Műegyetemi Könyvtár *nyilvánosságát* biztosítsa. Legfőbb pontjai tehát a könyvtári szabályzat *III. A könyvtár használata* c. fejezetre vonatkoznak. Eddig az olvasótermet csak „bejegyzett hallgató” használhatta (11. §). Az új utasítás értelmében: „*A hallgatók olvasóterme nyitva áll minden felnőtt (16 éven felüli egyén) számára, aki személyazonosságát kellőképpen igazolni tudja.*” A műegyetem professzorainak hierarchikus felfogására jellemző, hogy mindezekig a tanári olvasótermet a fiatalabb oktatók csak a rektor külön engedélyével használhatták (10. §). A módosítás törli ezt a kikötést és a tanársegédek előtt is megnyitja a tanári olvasót. Még egy, a fiatal oktatókra bántó rendelkezést is megszüntet az új szabályozás, nevezetesen a 18. §-t, amely szerint a tanársegédek csak a műegyetem rendes tanárai egyikének írásbeli jóállására kölcsönözhetnek könyveket.

A *kölcsönzés ingyenességét* az új szabályozás természetesen biztosítja. A hallgatók eddig 10 forint biztosíték mellett vihették el a házi használatra kivett könyveiket. Ezen túl a kölcsönzésért nem kell fizetni, az utasítás 19. §-a szerint: „A műegyetemi tanszemélyzet tagjai pontos lakeímük megadása, a hallgatók pedig ezenfelül indexük felmutatása alapján kölcsönözhetnek ki könyveket házi használatra.” A kölcsönzés időtartama is megváltozik, és a könyvek jobb kihasználása érdekében jelentősen megrövidül. Eddig a visszaadás határideje két hónap volt, sőt az egyetemi tanárok egész éven át maguknál tarthatták a könyveket. Ezután hat hétnél tovább könyvek ki nem adhatók, a terminus leteltével írásbeli felszólítás következik, az ezt követő 14 nap múltával az illető köteles a könyv új beszerzésének költségeit megtéríteni. A köztulajdon, a drága és nehezen beszerezhető műszaki szak- és tankönyvek védelmét célozta az a rendelkezés, — időszereése ma sem vitatható — mely szerint: „A könyvtárnak minden félév végén átküldi a dékánnak azon hallgatók névsorát, akikkel szemben a könyvtárnak fentiek alapján, valamely követelése van. A dékán az index aláírását ezeknek a hallgatóknak megtagadja mindaddig, amíg a könyvtárral szemben való kötelezettségeinek eleget nem tettek.”

A technika legújabb eredményeit publikáló szakfolyóiratok legutolsó számaik eddig csak a tanárok olvashatták, mivel ezek a tanári olvasóban voltak 6 héten át közszemlére téve (5. § 6. bekezdés). A jövőben a folyóiratokat előbb 3 héten át a tanáriban, ezt követően pedig 6 héten át a hallgatók olvasótermében helyezik el, ahol bárki használ-

¹² DIENES László: *Kommunista könyvtárpolitika*. Vörös Ujság. 1919. május 9.

hatja. A hétköznapokon elfoglalt dolgozók érdekét szolgálja az a rendelkezés is, hogy az olvasótermeket vasár- és ünnepnapokon is délelőtt 9 órától 12 óráig nyitva kell tartani. Ugyancsak az olvasók, a könyvtárlátogatók szempontjainak érvényesítését jelenti a 6 tagból álló könyvtári bizottság létrehozása. A bizottság 3 nyilvános rendes műegytemi tanárból, 2 asszisztensből és az AMOSZ ifjú munkás csoportja által kiküldött hallgatóból áll. Feladata, hogy a könyvtári szabályzat végrehajtását és a könyvtári személyzet működését az olvasók szemével ellenőrizze. A bizottság kívánságait a könyvtárvezetővel közli; amennyiben azokat a vezető nem teljesítheti, a bizottság a műegytem tanácsához, illetőleg azon keresztül a népbiztossághoz fordulhat.

A Tanácsköztársaság közoktatásügyi népbiztossága a Műegytemi Könyvtár új szabályzatát azzal küldte meg a műegytem tanácsának, hogy a rendelkezések végrehajtásához szükséges intézkedéseket sürgősen tegye meg és ezek megtörténtét jelentse. A módosított szabályzatot az egyetemnek sokszorosítva kellett volna kiadni. A júliusi nyári szabadságok, majd az augusztusban bekövetkező tragikus események azonban már nem tették lehetővé kinyomtatását. Véleményünk szerint a szabályzat nyilvánosságát kimondó pontjai már előzőleg életben voltak, a szabályozás csupán jogilag megerősítette a kialakult gyakorlatot. Álláspontunkat a statisztikai adatok is alátámasztják.

Az olvasóforgalom 1917–1919-ben:

Tanév	1917/18.	1918/19.	Növekedés %-ban	
Olaszótermi látogatók száma	7 220 fő	11 674 fő	4 454 fő	61%
Olaszóban használt kötetszám	9 760 köt.	22 266 köt.	12 506 köt.	128%
Házi használatra kölcsönzött kötetszám	8 259 köt.	17 823 köt.	9 564 köt.	115%
Használt kötet összesen	18 019 köt.	40 089 köt.	22 030 köt.	121%

Kétségtelen, hogy az állomány- és olvasóforgalom nagymérvű növekedése összefügg a szabad használattal, a könyvtár nyilvánossá tételével. Az új szabályozás egyes rendelkezései hosszú ideig életben maradtak, így például a vasárnapi nyitvatartással még 1923-ban is találkozunk.

Az állomány alakulása 1918 és 1919-ben:

Időpont	Könyvek		Folyóiratok		Összesen	
	Művek	Kötet	Féleség	Kötet	Művek	Kötet
1917/18. tanév	39 455	92 212	918	25 536	40 373	117 748
1918/19. tanév	39 951	93 060	922	25 651	40 873	118 711

A gyarapodás alacsony számát (500 mű 963 kötet) a vesztett háború és az azt követő gazdasági nehézségek magyarázzák. Az állományban csak a műszaki szakanyag szerepel. A Műegytemi Könyvtár leltárkönyvének tanúsága szerint ugyanis a polgári forradalom és a Tanácsköztársaság alatt megjelent ideológiai és politikai kiadványok csak a huszas évek végén kerültek állományba. Ezt a mennyiségben és minőségben tekintélyes

anyagot, mint a *Magyar Tanácsköztársaság kiadványai* különgyűjteményt kezelték és tartották nyilván.¹³

A Műegyetemi Könyvtár Magyar Tanácsköztársaság gyűjteménye:

Könyv, brosurá	203 kötet
Hírlap 9 féle	18 füzet
Röpirat	276 darab
Plakát	52 „
Fénykép, képeslap	164 „
Összesen:	713 egység

Az ellenforradalom időszakának marxista tájékozatlanságára vall, hogy a gyűjteményben minden különbség nélkül az 1918/19-i kommunista kiadványokkal együtt foglalnak helyet a szociáldemokraták, sőt a polgári radikálisok írásai is. A gyűjtemény túlnyomó többségét azonban a Tanácsköztársaság alatt kiadott dokumentumok alkotják. Ezek között könyvritkaságokat is találunk, amelyek az Országgyűlési Könyvtár Magyar Tanácsköztársaság különgyűjteményéről kiadott katalógusában nem szerepelnek.¹⁴

KÓHALMI Béla a forradalom alkotó lendületére visszatekintve ezt írja: „A terveknek is megvan a történelmi jelentőségük, tanulságosak is, de fontosabb mindennél, *mit indítottunk el*, milyen fejlődés útjára tereltük a könyvtárügyet, még ha a célt elérni nem is adatott meg nekünk . . .” A technikai szakkönyvtárak tervezett centralizációját sem sikerülhetett a Tanácsköztársaság 133 napig tartó rövid időszaka alatt megvalósítani. Azonban a szocialista könyvtárpolitika célkitűzéseit kodifikáló könyvtári törvénnyel létrejött műszaki felsőoktatási és termelési könyvtárhálózatok egymással szoros kapcsolatban lényegében azokat a programpontokat valósítják meg, amelyeket először az *Alapelvek* körvonalaztak.

MÓRA LÁSZLÓ

A magyar exlibris legutóbbi húsz éve. Az előbb oly virágzó és külföldön is megbecsült magyar exlibrisélet a második világháború alatt jelentős veszteségeket szenvedett. Megszűnt a két magyar exlibris-egyesület: a *MEGE* (Magyar Exlibrisgyűjtők és Grafika-barátok Egyesülete) és a debreceni *Ajtósi Dürer Céh*; megszűnt a *MEGE* ARADY Kálmán

¹³ A Műegyetemi Könyvtár inventáriumába a 42801–43004 tételszámok alatt 1929-ben vezették be a *Magyar Tanácsköztársaság kiadványai* c. gyűjteményt. A leltár megjegyzés rovatában ez áll: „Ajándék Dr. Gaál Jenő ny. műgyet. tanár útján.” GAÁL a műgyetem közgazdasági osztályán hosszú időn át tanította a nemzetgazdaságtani és jogi ismereteket. Működéséről HEVESI Gyula így ír visszaemlékezéseiben: „. . . Gaál előadásai a Böhm–Bawerk-féle és egyéb polgári közgazdaságtani elméletek alapján következetesen a marx elmélet diszkreditálására irányultak, anélkül, hogy ezt különösebben kihangsúlyozták volna.” (HEVESI Gyula: *Egyetemi éveim* . . . Felsőokt. Szle. 1959. 65–70. l.)

¹⁴ A *Magyar Tanácsköztársaság kiadványai és az első kommunista kiadványok*. (Szerk. VÉRTES György) Bp. 1958. A Műegyetemi Könyvtár különgyűjteményében 26 olyan művet találtunk, melyet e kitűnően szerkesztett katalógus nem tartalmaz. Az Egyetemi Könyvtár gazdag különgyűjteményéről TÓTH András összeállításában megjelent *Tanácsköztársasági aprónyomatások az Egyetemi Könyvtárban* Bp. 1959. című katalógus azonosításával megállapítottuk, hogy akad olyan mű is (pl. *Mi van a vörös fűg öny mögött?* Bp. 1919.), amely mindkét egyetemi könyvtárban megtalálható, s szerepel a *Magyar munkásmozgalmi bibliográfia 1848–1849* (Bp. 1964, Párttörténeti Int. 1 köt. 217. l.) c. műben A *Magyar Tanácsköztársaság alatt megjelent kiadványok* fejezetben, ugyanakkor hiányzik az Országgyűlési Könyvtár gyűjteményéből.

által szerkesztett kitűnő exlibrisfolyóirata, a *Kisgrafika* is. A fasizmus elől öngyilkosságba menekült VADÁSZ Endre,¹ egyik legkitűnőbb exlibrisgrafikusunk, akinek két exlibris-mappája² mindmáig legszebb exlibris-kiadványaink közé tartozik. A háború utolsó napjaiban egy eltévedt golyó ölte meg MATA Jánost, a magyar paraszt-barokk grafika megteremtőjét, annyi ízes, ízig-vérig magyar levegőjű exlibris alkotóját.³ Megsemmisült egy csomó kisebb-nagyobb exlibrisgyűjtemény, amelyek közül a legidősebb magyar exlibrisgyűjtő NAGY József gyűjteményének a pusztulása volt a legsajnálatosabb.⁴ A háború áldozata lett több ismert gyűjtőnk is.

A kulturális forradalom népünket olvasó néppé tette és a fokozódó minőségű, kiszélesedő könyvkiadás már a bibliofilia szempontjait is egyre jobban érvényesíti. A régi, kisszámú „értő” közönségnek készült és méregdrága bibliofilia helyébe a tömegbibliofilia lépett. Kiadóink között nemes verseny indult meg, hogy ne csak tartalmilag, de kiállítás szempontjából is minél szebb könyveket bocssássanak a növekvő olvasó- és könyvgyűjtőtábor rendelkezésére. A bibliofilia újjászületése meghozta az exlibris feltámadását is.

Idősebb exlibrisgrafikusaink közül először DRAHOS István (1895—) vette ismét kezébe a vésőt. E nemesen konzervatív művésznink már a felszabadulás előtt is jelentős exlibrisalkotói tevékenységet fejtett ki.⁵ Tankönyvillusztrációival a fiatal generációk szépezzékét igyekezett fejleszteni. Kedvenc kifejezési formája a fametszet; rézkarctechnikával csak keveset foglalkozik. Munkássága — melyet már korai korszakában is az anyag tisztelete, a tömör kompozíció és magas mesterségbeli tudás jellemzett — a felszabadulás után alkotott exlibriseiben komoly művészi fejlődésről tett tanúságot. A fametszet ősi, vonalas megoldású módját követi, szemben a két világháború közötti, BUDAY György által népszerűvé tett folthatásos technikával, mely a fekete-fehér ellentétére épített és festői hatásokra törekedett. DRAHOS kifinomult, reális szemléletű vonalkultúrája a negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején készített exlibriseiben sokat engedett a két háború között készült alkotásokat jellemző kimértiségből és merevségből és megtelt étellel. Exlibrisművészetét az anyagszerűség és a harmonikus kompozíció mellett ötletessége teszi úgyszólván utolérhetetlenné. Új szimbólumokat keres, amelyek korunk nyelvén szólnak. Alakos exlibriseinek száma jóval meghaladja tárgyábrázolású exlibriseit; itt talál művésze igazán magára. Szívesen ábrázolja a szép női testet, gyakori témája a család és a gyermek. Az egyéniesítő ötlet és a téma kifogástalan, művészi megfogalmazása mellett a tömörség, a kiegyensúlyozott kompozíció és a művészi térkitöltés exlibrisművészetének jellemző jegyei. A kis méret e tulajdonságokat a jó exlibrisművésztől egyenesen megköveteli, azonban kevesen tudnak olyan következetesen élni vele, mint ő.⁶ Exlibrisein a briliáns ötlet gyakran szelíd humorral párosul. Beleélő-képessége igen alkalmassá teszi a legnagyobb külföldi exlibrisművészek stílusjegyeinek az ellesésére és ábrázolására is. *Kedves művészeim* c. kis mappája⁷ — amely itthon úgyszólván ismeretlen, külföldön azonban jól megérdemelt sikert aratott — stí-

¹ Soó Rezső: *Vadász Endre emlékezete*. Vándortűz. 1947. nov. 85—87. l.

² VADÁSZ Endre: *Tíz rézkarc exlibris*. Soó Rezső magyar, Renato FLERI olasz, KARDOS László német bevezetésével. Debrecen, 1935. VADÁSZ Endre: *Haláltánc*. Tíz rézkarc exlibris. KARDOS László magyar, R.v. HOSCHEK—MÜHLHAIMB német bevezetésével. Szeged, 1936.

³ TÓTH Ervin: *Mata János fametszetei*. Debrecen, 1962.

⁴ GALAMBOS Ferenc: *Nagy József és a magyar exlibrisgyűjtés*. KBK Értesítő. 1962. dec. 10—13. l.

⁵ WITTRISCH Ilona: *Drahos István, a fametsző*. Kisgrafika. 1941. 1—3. l.

⁶ GALAMBOS Ferenc: *István Drahos. En ungarsk exlibris-kunstner*. Nordisk Exlibris Tidsskrift. 1956. 8. évf. 3. sz. 33—35. l.

⁷ DRAHOS István: *Kedves művészeim*. Szentés, 1963.

lusutánzás és stílusparódia egyszerre az európai exlibrisgrafika legnagyobbjairól (Otto FEIL, Tranquillo MARANGONI, Italo ZETTI, Lou STRIK stb.).

DRAHOS István exlibristevékenysége 1963-ban jutott el az *ötszázadik* lapig. E páratlan termékenység azonban sosem ment a minőség rovására s művésznünk exlibris-munkássága nem szűrült el, nem vált egyhangúvá. Ha vannak is — és melyik természetű művésznek nincsenek? — rutin-lapjai: sajátos stílusa és szépséglátása exlibriseit művészjegy nélkül is az első pillanatban felismerhetővé teszi. Az *ötszázadik* DRAHOS-lapot, amely a művész önarcképét adja, kedvenc exlibrisalakjaitól körülvéve, a *Boeckier* közölte s ugyanott Herber BLOKLAND adózott meleg szavakkal DRAHOS István exlibrisművészetének.⁸ Sok exlibrist készített és készít külföldi megrendelők részére is. A külföldi megrendelők DRAHOS exlibrisművészetében elsősorban a valós bájt, a nyugalom és béke iránti vágyat s a harsány életigenlést szeretik. „Drahos a mai európai exlibrisművészet lírikusa”, mondotta róla az egyik legnagyobb francia exlibrisgyűjtő, Paul PFISTER.

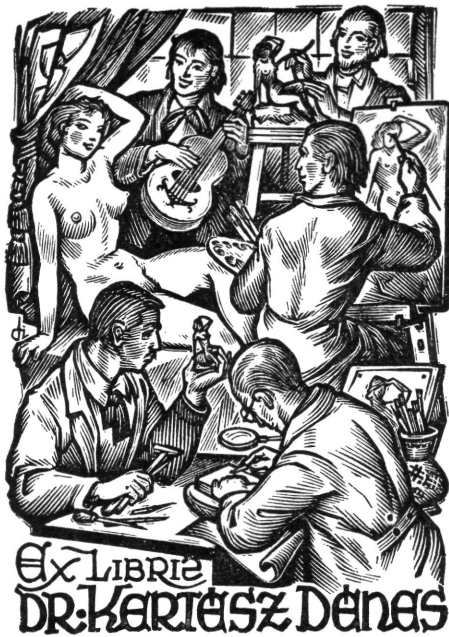
NAGY Árpád (1894—1959), aki mint ötvösművész, a rézkarcon keresztül jutott el a művészi sokszorosító grafika többi műfajáig: a litográfiáig, a lino- és fametszetig, a háborúból visszatérve 1954-ben kezdte meg ismét exlibrisalkotói tevékenységét. Bár első exlibrise 1924-ben készült s exlibriseit, családi grafikáit kedvelték a gyűjtők, a háború előtti években mégsem részesült abban a figyelemben, amelyet megérdemelt volna. Igaz, exlibrisművésze valójában csak a második világháború után teljesedett ki, és első, komolyabb méltatását is csak 1957-ben kapta.⁹ Exlibrisművészetének gyökerei a századforduló művészi törekvéseinek a talajába nyúlnak, de megtalálhatók benne a két háború közötti évtizedek grafikai törekvéseinek a nyomai is. Nem kevés kísérletezés után találta meg egyéni kifejezési formáját, amely leginkább fametszetein — közöttük színes fametszetek — tűnik élénk. Mondanivalójának művészi megfogalmazása gyakran szétfeszítette a kis méret szükségszerű kereteit. Ezért sokalakos lapjai gyakran zsúfoltak. Szívesen fordul témáért a magyar múltba és merít a magyar folklór világából is. Bár küzdelmes élet után ejtette ki kezéből a vésőt, exlibrisei tele vannak derűvel, életörömmel, bizakodással. Igen sok lapja a békeharc jegyében és érdekében született; csak az tudott így áhítozni a béke után, aki maga is megjárta a háború poklát. Fa- és linometszeteiben technikailag főleg a vonalas megoldáshoz vonzódott, bár ahol szükségét érezte, a folthatásos megoldásokat sem kerülte ki. Igazi terrénuma a családi grafika, itt nyilvánult meg legkifejezőbbben harcoss humanizmusa, gyermekszeretete, öniro-nizáló hajlama és elpusztíthatatlan hite az életben.

NAGY Árpád exlibris- és alkalmi grafikai termése 425 lapból áll. E tekintélyes oeuvre-ben jelentős szerepet játszanak a DRAHOS Istvánnal folytatott művészi versengés, a „művészi torna” lapjai, valamint a már DRAHOS-t megelőzőleg készített és neves exlibrisművészek stílusát utánzó lapjai, *à la manière de*. . . A hódmezővásárhelyi múzeumban 1963-ban megrendezett és élénk sajtóviszhangot keltett emlékkiállítására döbbsentette rá a magyar exlibris híveit arra, kit vesztettünk el benne.

FERY Antal (1908—) szintén a második világháború előtt kezdte exlibrisgrafikus munkásságát, s bár már a felszabadulás előtt is tekintélyes exlibris-termés (110 fametszetű és 20 klisé-lap) állt mögötte, tevékenységének zöme mégis a háború utáni évekre esik. 1946 és 1960 között viszonylag kevés (54) lapot alkotott, 1960 óta azonban egyike legtevékenyebb exlibrisgrafikusainknak. Indulásakor még gyakran járt szokványos utakon és gyakran élt a jól bevált motívumokkal, a felszabadulás után azonban levetkőzte a köz.

⁸ BLOKLAND, Herber: *Istvan Drahos — opus 500*. Boeckier. 1963. 8. évf. 3—4. sz. 38—40. l.

⁹ GALAMBOS Ferenc: *Árpád Nagy. En ungarisk exlibriskunstner*. Nordisk Exlibris Tidsskrift. 1957. 9. évf. 4. sz. 116—118. l.

1—2. DRAHOS István fametszetei

3. NAGY Árpád fametszete

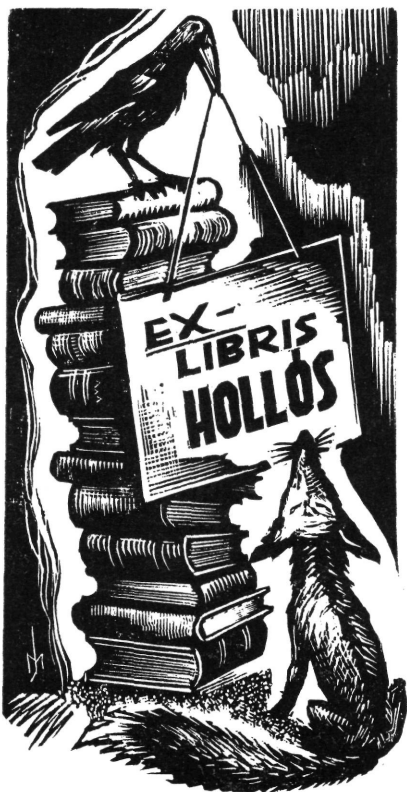
4. FERY Antal fametszete

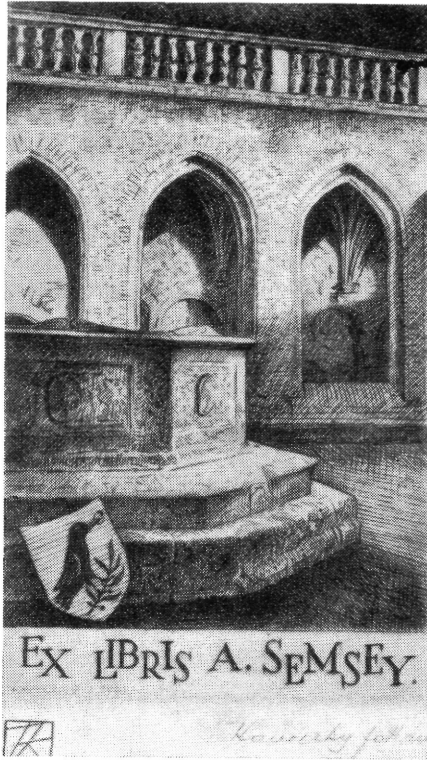
5. FERY Antal fametszete

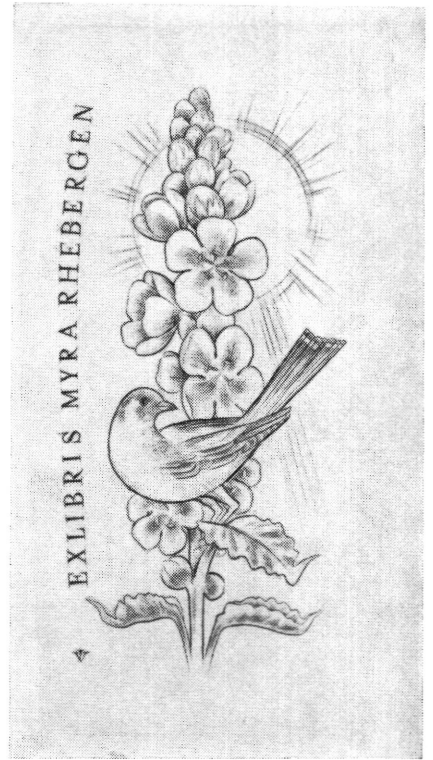
6. BORDÁS Ferenc fametszete

7—8. MENYHÁRT József fametszetei

9. KAVECZKY Zoltán rézkarca

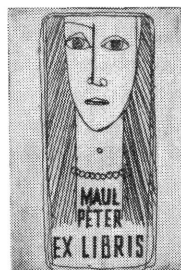
10. VERTEL József rézmetszete

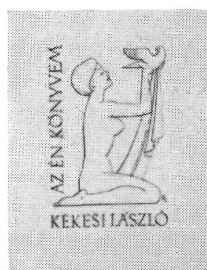
11. STETTNER Béla linóleummetszete

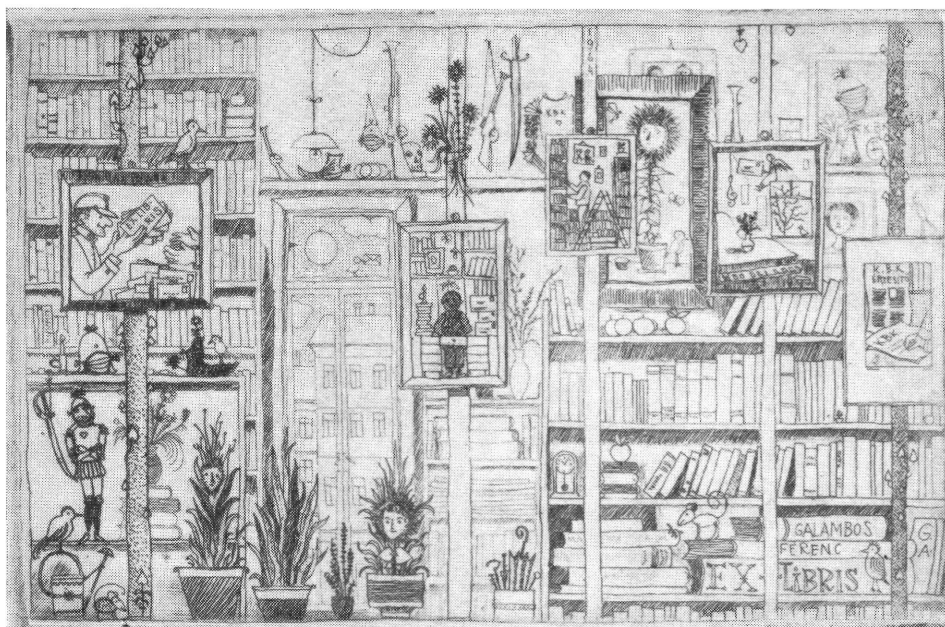
12. STETTNER Béla linóleum-
metszete

13. GACS Gábor
rézkarca

14. KÉKESI László
rézkarca

15. GROSS Arnold rézkarca

ismert exlibrisszimbolikát és mindjébban magára talált.¹⁰ Kezdeti korszakában hegyesen alkalmazta a vonalas és folthatásos megoldásokat; újabb munkáiban egyre jobban a vonalas megoldás felé hajlik. Vonalkultúrája konzervatíván is egyéni s ugyanakkor szépséglátása, mondanivalója erősen népi gyökerű. Egyszerűsége nem gondolat- vagy képzeletzegénység eredménye, hanem a kevéssel sokat mondani tudás ritka erénye. Anyagtisztelete hozza magával, hogy nem törekszik festői hatásokra; majdnem kizárólag a vonal kifejező erejére épít. Jó exlibrisművésszé nemcsak rajztudása, a fametszet technikájában való alapos jártassága teszi, hanem az a tulajdonsága, hogy mindig megtalálja a lap és a gazdája közötti kifejező kapcsolatot. Nemcsak szimbólumokkal él, az egyéniesítés pszichologikusabb és modernebb formáit is ismeri. Ami exlibriseinek tematikáját illeti, igen széles skálán mozog, bár a munkaábrázolás és a többalakos kompozíció hiányzik exlibriseiből. Szereti az állatokat s ezeket nemcsak valóságábrázolásban, de stilizáltan is alkalmazza. Legegyénibb lapjai azok, ahol a népi formakincshez nyúl vissza. Egyik külföldi méltatója¹¹ a népművészettel való rokonságában látja FERY Antal exlibrisművészetének eredetiségét és egyéni ízeit. Népművészeti gyökerű lapjain a dunántúli tükrösök betyárjai, az alföldi cifraszűrök virág- és madármotívumai, a hímestojások lehetfinom díszei kelnek életre.

FERY Antal eddigi exlibristevékenységének méltó emléket állított az a mappa amely 1962-ben látott napvilágot.¹² E mappa komoly hazai és külföldi sikert aratott.¹³ Nemzetközi elismerést jelentett az 1962-ben Párizsban megrendezett IX. Európai Ex Libris Kongresszus alkalmából meghirdetett nemzetközi *Valentin Le Champion* emlékexlibris pályázaton elért negyedik helyezése.¹⁴ A II. Országos Miskolci Grafikai Biennálén 1963-ban kiállított exlibriseiért neki ítélte díj és emlékérem arra mutat, hogy exlibrisgrafikusi tevékenységét itthon is kellően megbecsülik. A kiállítás katalógusa egyik népművészeti tárgyú exlibrisének reprodukcióját is közli.¹⁵

Az idősebb művészgenerációhoz tartozik MENYHÁRT József (1901—) is. Kisgrafikai munkáinak (exlibrisek, alkalmi grafikák stb.) száma kb. 200 darabra rúg. Bár autodidakta, egyike legjobb fametszőinknek; háború előtt megjelent két mappája¹⁶ már érett művészként állította elénk. Fametsző művészetét a fekete alapból kibontott fehér folt és vonalhálós megoldás jellemzi. Tematikája igen széles skálájú. Fantáziáját a halál problémája ragadja meg leginkább, ezért orvosi tárgyú exlibrisei munkásságának legjobb darabjai. Gyakran fordul paraszti témákhoz. Itt-ott megcsillanó humora nem öncélú, hanem a téma valós megfogalmazását vagy a jellem hí visszaadását szolgálja. Újabb exlibriseiben több a nyers erő, de a régiek exlibrisek símaságából nem a lazább komponálás, hanem a valósághoz való őszintébb közeledés kedvéért mondott le. 1962-

¹⁰ GALAMBOS Ferenc: *Antal Fery. En ungarsk grafiker*. Nordisk Exlibris Tidsskrift. 1960. 12. évf. 4. sz. 58—59. l.

¹¹ BONO, Salvatore: *Antal Fery, artista ungherese dell' ex libris*. Ex Libris (Roma) 1963. 3—4. sz. 8—9. l.

¹² FERY Antal: *40 ex libris*. [Bev. GALAMBOS Ferenc.] Kiad. a Kisgrafika Barátok Köre. Bp. 1962.

¹³ Ismertették: GALAMBOS Ferenc: *Fery Antal ex libris albumáról*. Magyar Grafika. 1962. 5. sz. 351. l. — Nordisk Exlibris Tidsskrift. 1962. 2. sz. 32. l. — *Una cartella di Fery Antal*. Ex Libris (Roma). 1962. 3. sz. 10. l. — BLOKLAND, Herber: *Exlibris van Fery Antal*. Boekeier. 1963. 2. sz. 25—26. l.

¹⁴ *L'Exlibris Francais*. 1962. 4. sz. 882. l.

¹⁵ *II. Miskolci Országos Grafikai Biennale. Katalógus*. Miskolc 1963, Herman Ottó Múzeum.

¹⁶ MENYHÁRT József *részkarcs és fametszetű könyvjegyei*. BEREI Soó Rezső bevezetésével. Debrecen, 1937. Az 1—25. sz. példányok 15 részkarcsot és 36 fametszetet, a 26—200. sz. példányok csak 36 fametszetet tartalmaznak. MENYHÁRT József *fametszetű könyvjegyei és alkalmi grafikái*. BEREI Soó Rezső bevezetésével. Debrecen, 1941.

ben Debrecenben megrendezett gyűjteményes kiállításának grafikai része hű képet adott fejlődéséről. Exlibrisművészetének alapos elemzését Soó Rezső professzor adta.¹⁷

A fametszetű exlibrisgrafikát kultiválja BORDÁS Ferenc (1911—) is. A háború után ismét nagy kedvvel fogott az exlibrisalkotáshoz, pár év óta azonban inkább a szabadgrafikának és a festészetnek hódol. Régebbi exlibriseit groteszk emberábrázolás, miszticizáló hajlam és expresszionista kifejezőmód jellemezte.¹⁸ A fa minden lehetőségét kihasználja. Szükszavú művész, exlibriseinek legnagyobb része ballada-illusztráció erejével hat. Művészileg is, technikailag is állandóan új utakat keres. Az utóbbi években készült exlibrisein fellelhető a modern olasz fametszők hatására valló stílusváltozás.

Sajnálatosan kevés exlibrist alkot az utóbbi időben VARGA Mátyás (1910—), a Nemzeti Színház Kossuth-díjas díszlettervezője, pedig idősebb exlibrisművészeink közül ő tűnik ki leginkább lapjainak modern művészi megfogalmazásával, ötleteinek újszerűségével. Könnyed, mint a francia grafikusok. Ugyancsak kevés exlibrist alkot VARGA Nándor Lajos (1895—) is, jelentősége azonban mégis igen nagy exlibrisművészetünkben, hiszen grafikusművészeink legnagyobb része az ő keze alól került ki a Képzőművészeti Főiskoláról. Exlibris-oeuvre-je kb. 60 lapból áll; ezek túlnyomó része rézmetszet, vagy rézkarc. Ötletgazdaság, mély lelki átélés, szigorú komponálókészség, valamint bravúros metsző- és karcoló technika jellemzik.¹⁹

Az idősebb, de ma is alkotó fa-, illetve linometszetben dolgozó exlibrisgrafikusok közül STERBENCZ Károly (1901—) és KERTES—KOLLMANN Jenő (1904—) működéséről kell még megemlékeznünk. STERBENCZ Károlyt elsősorban soproni vonatkozású exlibrisei tették ismertté.²⁰ A város történelmi levegője művészetére is kihat; exlibriseinek legnagyobb része barokkos zsúfoltságú. A szeretett város ábrázolása azonban nem szűkíti be exlibrisművészetét. KERTES—KOLLMANN Jenő egyike legszorgalmasabb exlibrisművészeinknek. A gondolati tartalom mellett festői hatásokra is törekszik. Technikai megoldásai azonban, főleg alumíniumra dolgozott lapjain, nem mindig szerencsések.

Rézkarc- és rézmetszettechnikával dolgozó exlibrisgrafikusaink közül elsősorban KAVECZKY Zoltánt (1897—) kell idősebb művészgenerációnkból megemlítenünk.²¹ Sikeres grafikusai múlt állt már mögötte, amikor az ötvenes évek végén érdeklődése az exlibris felé fordult. REMBRANDT-t vallja mesterének, számára a belső élmény a legfontosabb, KAVECZKY-t a természet ihleti. Témái: öreg fák, apró házikók, romos műemlékek, elhagyott malom stb. mint a romantika tipikus tárgyai is reális alkotásokra ösztönzik. Erdő- és faábrázolású exlibrisei kimagaslanak a magyar exlibrisgrafikában. A vonal tisztelete nem zárja ki nála a festőiséget, ezt azonban nem színekkel éri el, hanem maratósi fokozaatokkal. Levegős tömörsége független a témától.²²

A felszabadulás utáni első években hiányzott a magyar exlibrisművészetből a fiatal utánpótlás, jöllehet a Képzőművészeti Főiskola Grafikai Osztálya erre az intím műfajra is felhívta a hallgatóság figyelmét.²³ Az okokat másutt kell keresnünk. Részben

¹⁷ Soó Rezső: *Die kleingraphische Kunst von József Menyhárt. Exlibris-Kunst und Gebrauchsgraphik Jahrbuch 1961.* 61—64. l. (Különlenyomatban is.)

¹⁸ TÓTH Ervin: *Bordás Ferenc.* Kisgrafika. 1937. 18—19. l.

¹⁹ GALAMBOS Ferenc: *Varga Nándor Lajos a magyar grafikusművészet nagy öregje* Kisgrafika Értesítő. 1964. aug. 114—116. l.

²⁰ CSATKAI Endre: *A soproni exlibris története.* Sopron, 1938.

²¹ GALAMBOS Ferenc: *Zoltan Kaveczky.* Nordisk Exlibris Tidsskrift. 1962. 14. évf. 2. sz. 21—23. l.

²² EGIERSDORFF, Wl. E.: *Zoltan Kaveczky, hongars graveur.* Boeckler. 1962. 2. sz. 23—24. l.

²³ *Évkönyv az O. Magyar Képzőművészeti Főiskola Grafikai Osztályának munkáiból.* 10. 1945—1948. Bp. 1948.

abban, hogy a kultúrforradalom következtében minden tehetséges grafikus válogatható^t a nagyobb és anyagilag is többet jelentő megbízásokban, másrészt pedig abban, hogy a gyűjtés még ne m indult meg szervezeten és így megrendelések sem igen voltak. Az első fiatal grafikus, aki munkásságának legnagyobb részét az exlibrisnek szentelte, STETTNER Béla (1928—). A Képzőművészeti Főiskolán KMETTY János és KOFFÁN Károly hatására jegyezte el magát végleg a grafikával. 1953 és 1958 között a *Rézkarcolók Alkotóközösségének* tagjaként dolgozott. 1958-ban, többedmagával megalakította a *Fiatall Művészek Stúdióját*. Sokoldalú grafikus, de a linometszet áll legközelebb egyéniségéhez. Exlibris iránt 1958 óta érdeklődik s azóta egyéni meglátású lapjainak egész sora készült el. Kisgrafikáin nyomokban még kísért BARCSAY Jenő hatása, de tanult a modern franciáktól is. Az idegen hatás azonban inkább csak a művészi látásmód azonosulásában, mint technikai fogások vagy stílusjegyek átvételében jelentkezik. STETTNER ízig-vérig szocialista realista művész. Témáit elsősorban a munkából és a dolgozó kisemberek mindennapjaiból meríti. A munkaábrázolás, mint exlibristéma, következetesen STETTNER Béla művészetében jelentkezik hazánkban. Kiegyensúlyozott térbeosztás, szükszavú vonalvezetés, statikus nyugalom jellemzik exlibriseit; mozgalmasságot csak munkaábrázolású lapjain találhatunk. Kísérletező művész, új anyagok, új technikai megoldások után kutat.²⁴

Az új exlibrisgrafikus generációhoz tartozik VERTEL József (1922—) is. Nevet elsősorban mint bélyeggrafikus szerzett magának, még nem nagyszámú exlibris-sorozata arra mutat, hogy ezirányú munkássága komoly nyeresége a magyar exlibrisművészetnek. Majdnem kizárólag rézmetszet-technikával dolgozik és lapjait műves gondossággal, a modernebb grafikai irányzatokhoz való vonzódás és levegős, de szilárd kompozíció jellemzi. Első méltatását külföldön kapta.²⁵ Hasonló művészi tulajdonságokkal rendelkezik az elsősorban ugyancsak bélyegtervező, de az exlibris iránt is egyre nagyobb vonzódást eláruló GÁL Ferenc (1911—) is.

A magyar exlibris megfiatalodása és megújulása a Fiatall Képzőművészek Stúdiója 1958-ban meghirdetett exlibrispályázatához fűződik.²⁶ A pályázat sok művészt mozgósított. A gazdag termés eredményeképpen két első, három második és két harmadik díjat osztott ki, de a díjazásban nem részesült alkotások között is nagyon sok volt a modern felfogású, érett művészetre valló, komoly művészi élményt jelentő alkotás.²⁷

A pályázat két első díján GROSS Arnold és LITKEI József osztozkodott. GROSS Arnold (1929—) művészetéhez CHAGALL és SZABÓ Vladimir adott indítékokat.²⁸ Ennek ellenére máris egyéni stílusa van. Lapjain a német „Kleinmeister”-ek vaskos realizmusa váltakozik a fantázia képeivel. Korunk sommázásra hajlamos és elnagyolásra törekvő művészeti felfogása mellett kifinomult, néha aprólékos precizitású technikája igen figyelemre méltó. Az élet apró-cseprő problémáit ragadja meg s mindezt olyan humorral, szeretettel és együttérzéssel, amely napjaink magyar grafikájában egyedülálló. Lapjaiból gyakran szelíd gúny és önrónia sugárzik. Ennek az önvizsgáló módszernek a következménye, hogy nem merül el teljesen a külső világ másolásában. Kesernyés, de mindent komolyan vevő művészi felfogása végeredményben derűben oldódik fel. Új utakon jár, de mégsem tagadja meg teljesen a múlt örökségét. Játékos ötletei, mesészerű

²⁴ GALAMBOS Ferenc: *Bela Stettner, en ung ungarsk grafiker*. Nordisk Exlibris Tidsskrift. 1961. 13. évf. 2. sz. 86—87. l.

²⁵ BLOKLAND, Herber: *József Vertel*. Boeckier. 1963. 8. évf. 3—4. sz. 37—38. l.

²⁶ *A Fiatall Művészek Stúdiójának „ex libris” pályázata*. Múterem. 1958. 10. sz. 45—46. l.

²⁷ *A Fiatall Képzőművészek Stúdiója „exlibris” pályázata*. (1958.) Bírálóbizottsági jelentés. (Kézirat.) 7. l.

²⁸ DOBAI János: *Gross Arnold kiállítása*. Szabad Művészet. 1956. 4. sz. 203—204. l.

álmvilága sem szakad el teljesen a valóságtól, és a vonal tisztelete összhangot teremt néha kissé zsúfolt alkotásaiban is. Leghálásabb területe a groteszkbe hajló humor, amely Grossnál különösen egyéni formában jelentkezik.²⁹ Ezek a tulajdonságok a kortársak közül talán csak a francia DUBOUT-ban találhatók meg.

LITTKEI József exlibrisei még a szakmabeliek előtt is meglepetést keltettek. Mindig ragaszkodik a valósághoz, de a hagyományokhoz sem hűtlen. Gondolatait egyszerű formanyelven tolmácsolja, s a festői szemléletet sem lehet megtagadni tőle. Legjobb lapjai rézkarc-technikájúak, de nevéhez fűződik a dombornyomású exlibris hazai meghonosítása is.

A pályázat második díjasai közül GERZSON Pálnak a linóleum a kedves technikája. Feketéből elővillanó nagy foltokkal közli mondanivalóját, és lapjain nemcsak az érdekes, amit kifejez, de az is, amit csak sejtet. Szereti a klasszikus témákat, de modern megoldásokra törekszik. GULYÁS Dénes rézkarcexlibriseiben a vonalritmusra, linóleum-metszeteiben a dekoratív elemekre épít. Fehér-fekete vagy színes lapjaiban frissességet találunk; munkái könnyed kézre vallanak. A részletek elhanyagolásával a mondanivaló lényegét állítja előtérbe. GÁCSI Mihály Gross Arnold mellett a humort képviseli a mai magyar exlibrisművészetben. Humora belülről fakad: nem témái, de témáinak művészi megfogalmazása indít derűre. Lapjain itt-ott még kísért a szecesszió formanyelve is.

Tehetségesek a pályázat harmadik díjainak a nyertesei is. DISKAY Lenke exlibriseiben ötletes kifejezésre törekszik, a kivitelezésre már kevesebb gondot fordít. GACS Gábor rézkarctechnikájú lapjait a vonalritmus teszi vonzóvá. Témában ritkán hoz újat, bár szabad grafikáiban éppen a kísérletező hajlama dicsérendő. Megérintette a szürrealizmus szele is, a valóságtól azonban nem akar végleg elszakadni. Nemrég megjelent, exlibriseket is tartalmazó mappája³⁰ komoly fejlődésről tanúskodik. Síkokra bontott portréábrázolású exlibrisei kiválóak. Nem véletlen, hogy az 1964. évi Luganoi Nemzetközi Grafikai Biennále egyik díját éppen ő nyerte el — a Biennále 14 éves fennállása alatt a magyarok közül első ízben.

Mondottuk, hogy az 1958-ban megrendezett exlibrispályázat nem minden jó alkotását lehetett díjazásban részesíteni. A kiállítók közül STETTNER Béla működéséről már beszámoltunk. Kós Lajos nem új név az exlibrisművészek között; kiállított lapjai a hagyományos stílus és technika mellett itt-ott modernebb törekvéseket is jeleznek. BALOGH László, MAGOS Gyula, SZEKERES István, BOLGÁR József, Bozó Pál, B. SÉDAY Mária, KRAJCSOVITS stb. alkotásai arra engednek következtetni, hogy idővel még komoly szerepük lesz a magyar exlibrisművészetben.

Művészcsoporton kívül dolgozik KÉKESI László, akit a COSSMANN-iskolára emlékeztető réztechnikában való alapos jártasság, ötletes témaválasztás, lírikus hangvétel jellemez s akit kiegyensúlyozott szerkesztési módszere szinte predestinál az exlibris művelésére. Aktos lapjai hagyományos felfogásuk és részletező megoldásuk ellenére is szépek. E lapokat külföldön is keresik.

Áttekintve az elmúlt húsz év exlibrisművészetét megállapíthatjuk, hogy az jó utakon halad. Ezt bizonyítja az egyre növekvő hazai érdeklődés mellett a külföld ezer formában megnyilvánuló megbecsülése is. Az idősebb generáció gazdag grafikai hagyományokat biztosít a jövőnek, a fiatal művészgárda pedig a múlt értékeinek megbecsülése mellett modernebb művészetfelfogásával, mai témáival, újszerű formanyelvével az európai kultúrába szervesen beleépült magyar exlibrisművészet korszerűségét biztosítja.

*

²⁹ KÖRNER Éva: *Gross Arnold grafikusművész gyűjteményes kiállítása*. Jelenkor. 1956. 3—4. sz. 57—58. l.

³⁰ GACS Gábor: *Tizenkét rézkarc*. (Bev. CSAP Erzsébet.) Bp. 1963.

Amíg a magyar exlibrisművészet a háború után meglehetősen hamar talpraállt, az exlibrisgyűjtésről — melynek hagyományai a századfordulóiig nyúlnak vissza — már nem lehet ugyanezt elmondani. Csak az ötvenes évek elején jutottunk el odáig, hogy gyűjtőink újra mozgolódní kezdtek. Ezek a megmozdulások azonban csak szórványosan és elszigetelten jelentkeztek, mert nem volt egyesület, amely a gyűjtőket és a művészeket egybefogta volna. A külföldi kapcsolatok újrafelvételé pedig a levelezési nehézségek állítottak akadályokat. A régi gyűjtőkben csakhamar felmerült egy egyesület megalapításának a szükségessége. RÉTHY István régi gyűjtő, a debreceni Ajtósi Dürer Céh egyik alapítója és több exlibriskönyv kiadója 1958-ban indította meg a szervezést. Személyesen és levélben kereste fel a gyűjtőket, majd SELMECZI Károly grafikusművész közreműködésével a *Fiatál Képzőművészek Stúdiójával* lépett kapcsolatba. Terjedelmes beadványban ismertette a magyar exlibris és exlibrisgyűjtés múltját, rámutatott a művészek és gyűjtők közötti együttműködés szükségességére és hasznosságára, ismertette az exlibrisgyűjtés ízlésformáló szerepét. A *Fiatál Művészek Stúdiója* magáévá tette a beadvány javaslatait, és a szervezés munkájával STETTNER Béla grafikusművészt bízta meg. Ilyen előzmények után jött létre 1959. április 24-én a *Kisgrafika Barátok Köre* (KBK.) A Kör a *Képzőművészek Szövetsége* és a *Képzőművész Szakszervezet* égisze alatt működik. (Külföldön sem ismeretlen az ilyen társulás. A szovjet exlibrisgyűjtőket például a Szovjet Tudományos Akadémia Gorkij Intézetének Gyűjtő-Szakosztálya fogja össze.) A KBK alakuló gyűlése elnökké Soó Rezső professzort, legnagyobb magyar exlibrisgyűjtőnként, titkárrá RÉTHY Istvánt, vezetőségi tagokká pedig a régi gyűjtők közül ILLYÉS S. Lászlót, REISINGER Jenőt és GALAMBOS Ferencet választotta meg. A művészeti vezető tisztségét és a művész-szervezetekkel való összeköttetés fenntartását STETTNER Béla látja el. Soó Rezső egy év után lemondott. Helyébe VARGA Mátyás grafikusművész került.

A KBK fő feladatának az exlibris és a kisgrafika népszerűsítését, a gyűjtőtábor kiszélesítését, a gyűjtők és művészek közötti kapcsolat kiépítését, a bel- és külföldi csere előmozdítását, előadások megtartását, kiállítások rendezését, kiadványai és folyóirata révén pedig a magyar exlibriskultúra elmélyítését, bel- és külföldi propagálását tekinti.

A klubnapok érdekességét az előadások adják, amelyek az exlibris és általában a grafika történetével, technikájával, gyűjtésével, valamint általános esztétikai és művészettörténeti problémákkal foglalkoznak, és a gyűjtők művészeti ismereteinek gyarapítását célozzák. A csere előmozdítása érdekében a KBK két ízben adott ki cserelistát,³¹ amely a művészek névsorát is tartalmazza és amelyeket minden külföldi exlibris-egyesületnek megküldött. A nemzetközi kapcsolatok ápolása céljából az 1961-ben, Lipcsében megtartott VIII. *Európai Ex Libris Kongresszuson* egyesületünket népes magyar küldöttség képviselte. Ugyancsak népes küldöttség vett részt az 1964-ben Krakkóban megrendezett X. *Európai Ex Libris Kongresszuson* is. A Kisgrafika Barátok Köre már megalakulásakor tervbe vette exlibris kiadványok kiadását. A KBK első kiadványa, a lipcsei kongresszusra kiadott mappa³² tíz fametszetet tartalmaz és DRAHOS István, BORDÁS Ferencz, FERY Antal mellett a fiatal művészeknek is teret juttat. A második kiadvány³³ a párizsi exlibris kongresszus alkalmából jelent meg. E mappa színvonalas művészi tartalma ellenére (FERY Antal, BORDÁS Ferenc, DISKAY Lenke, DRAHOS István, GÁCSI Mihály, GROSS Arnold, MENYHÁRT József, STERBENCZ Károly, STETTNER Béla, TROJAN

³¹ *Kisgrafika Barátok Köre 1961. évi cserejegyzéke*. Bp. 1961, (Kossuth Kiadó soksz.) 8 l. *Kisgrafika Barátok Köre 1962. évi cserejegyzéke*. Bp. 1962, (Kossuth Kiadó soksz.) 11 l.

³² *10 fametszet*. A Kisgrafika Barátok Köre kiadványa a Lipcsében megtartott VIII. Európai Exlibris Kongresszus emlékére. Bp. (1961.)

³³ *12 metszet*. A Magyar Kisgrafika Barátok ajándéka az 1962. július 19–22 között Párizsban megrendezett IX. Ex Libris Kongresszus résztvevőinek. Bp. 1962.

Marian József, VARGA Gyula és VARGA Nándor Lajos 1—1 fametszetét, illetve linomet-szetét adja) gyenge nyomdai kiállítása miatt nem nagyon öregbítette a magyar bibliofília jó hírét. A harmadik kiadványként közreadott FERY-mappa³⁴ nem csak egy értékes művészetet summázását jelenti; kifogástalan nyomdai kiállítása (Ságvári Endre Nyomdai Tanulmányintézet nyomdája) hozzájárult ahhoz, hogy mind itthon, mind külföldön osztatlan elismerést arasson. A negyedik kiadvány, GACS Gábor mappája³⁵ a fiatal exlibris-művészeket bemutató sorozat első kötete.

Az exlibriskultúra előmozdítását szolgálja a KBK sokszorosított kiállításban és 500 példányban megjelenő folyóirata, a *KBK Értesítő* is, amelyet GALAMBOS Ferenc szerkeszt.³⁶

A KBK által a *Fényes Áaolf teremben* 1961. szeptember 22 — október 8 között megrendezett exlibriskiállítás a felszabadulás óta első volt a maga nemében. Egy-két kivételtől eltekintve (BAJOR Ágoston, GÁBORJÁNI SZABÓ Kálmán, HORVÁTH Endre, KOMJÁTI Gyula, NAGY Árpád, RÉVÉSZ Kornél és VADÁSZ Endre) élő művészek exlibrisseit és alkalmi grafikáit mutatta be mind az idősebb, mind a fiatalabb generációból. Ezzel mai exlibrisművészetünk teljes keresztmetszetét adta. A kisebb exlibriskiállítások közül BORDÁS Ferencnek az Országos Széchényi Könyvtárban, valamint TILLES Bélának és TROJAN Marian Józsefnek az Egri Megyei Könyvtárban megrendezett kiállításairól kell még megemlékeznünk.

A magyar exlibrisirodalom az elmúlt húsz év alatt nem sokkal gazdagodott. Önálló mű a KBK négy kiadványán kívül nem jelent meg. TÓTH Ervin két monográfiája azonban³⁷ MATA János és GÁBORJÁNI SZABÓ Kálmán exlibris-tevékenységére is kitér. GALAMBOS Ferenc a *KBK Értesítőben* megjelent cikkei mellett a *Nordisk Exlibris Tidsskriftben* több magyar exlibrisművészről írt portrét³⁸ s ugyanott három magyar exlibris-gyűjteményt is ismertetett,³⁹ a *Magyar Könyvszemlében* pedig időnként az újabb hazai és külföldi exlibrisirodalomról számolt be. SZIJ Rezső Soó Rezső gyűjteményét ismertette a *Művészetben*.⁴⁰ ARADY Kálmán két tanulmánya a magyar exlibrisirodalom komoly nyeresége.⁴¹ Soó Rezső professzor MENYHÁRT Józsefről írt tanulmányát már említettük.⁴² Kár, hogy az 1961. évi kiállításról katalógus nem készült.

*

Nemzetközi kapcsolataink jók, gyűjtőink rendszeres csereviszonyban állanak a világ legnagyobb gyűjtőivel (Gianni MANTERO, Iren Dwen PACE, Paul PFISTER, Kristen RASMUSSEN, Paul AMBUR, Helmer FOGEDGAARD, Włodimierz EGIERSDORFF, Pepita PALLÉ stb.), és nem egy gyűjtőnk 400—500 külföldi gyűjtővel cserél. Művészeinkről, gyűjteményeinkről, exlibrisművészetünk múltjáról és jelenéről, kiadványainkról a kül-

³⁴ Lásd a 12. sz. jegyz.

³⁵ Lásd a 30. sz. jegyz.

³⁶ Az eddig megjelent számok: 1962 október (0,5 ív), 1962 december (1 ív két külön melléklettel), 1963 május (1 ív külön melléklettel), 1963 augusztus (1 ív), 1963 december (1 ív), 1964 április (2 ív), 1964 augusztus (1 ív).

³⁷ TÓTH Ervin: *Mata János fametszetei*. Debrecen, 1962. TÓTH Ervin: *Gáborjáni Szabó Kálmán grafikái*. Debrecen, 1963.

³⁸ Lásd a 6., 9., 10., 21. és 24. sz. jegyz.

³⁹ *Sádan ser de ud.* 1962. 14. évf. 4. sz. 60—61. l. *Ka'man Arady. En ungarsk storssamler.* 1958. 10. évf. 4. sz. 61—62. l. *Ungarns storste exlibrisamler.* (Soó professzor gyűjteményéről.) 1963. 15. évf. 3. sz. 110—112. l.

⁴⁰ *Soó Rezső gyűjteményéről.* *Művészet.* 1963. 3. sz. 22—24. l.

⁴¹ *Magyar orvosok exlibrisei.* *Orv Hetil.* 100. évf. 10. sz. 373—376. l. *Régi magyar emlékelexlibrisek.* *Magy. Könyvszle.* 1962. 78. évf. 1. sz. 59—66. l.

⁴² Lásd a 17. sz. jegyz.

földi szakfolyóiratok rendszeresen megemlékeznek. E sikerekben grafikusaink magas művészi színvonala mellett nem kis szerepe van gyűjtőink lelkesedésének is. Legnagyobb jelentősége azonban annak van, hogy a magyar exlibris a külföldi exlibriskiállítások állandó szereplője. Paul AMBUR — kiváló észt művészeti író — 1963-ban Tallinban önálló magyar exlibriskiállítást rendezett, amelyen legjobb művészeink 305 lapja (229 exlibris és 76 alkalmi grafika) került a közönség elé.⁴³ Az *Olasz Rézkarcolók Egyesülete* három magyar művészt (ÉLESZDY István, BORDÁS Ferenc, VADÁSZ Endre) hívott meg vándorkiállítására.⁴⁴ Az 1962 szeptemberében Cannes-ban megrendezett nemzetközi exlibriskiállításon FERY Antal 15 lappal szerepelt.⁴⁵ Az 1963 januárjában Krefeldben megrendezett újévi lap-kiállításon a magyar grafikusokat DRAHOS István képviselte. A Tarnówbán megrendezett *Winna latorosl w exlibrise* c. kiállításon DRAHOS István 14 exlibrisszel vett részt, de kiállításra kerültek HARANGHY Jenő, KÜRTI József, REITHOFER Jenő, NAGY Arisztid, NAGY Árpád, NAGY Árpád Dániel, NAGY Ferenc, VADÁSZ Endre, STERBENCZ Károly, FERY Antal kisebb-nagyobb számú exlibrise is. Az ugyancsak 1963-ban Wrocławban megrendezett *Motyw pocztowy w exlibrise* c. kiállításon FERY Antal, STERBENCZ Károly és NAGY Árpád exlibrisei kerültek a lengyel közönség elé. A Grazban a *Graphisches Bildungsverband Steiermark* által 1964-ben rendezett újévi kiállításon FERY Antal, BORDÁS Ferenc és NAGY Árpád Dániel lapjait is kiállították. Ezek szerepeltek a Roland ROVEDA által ugyancsak Grazban megrendezett nemzetközi exlibriskiállításon is.

Az amsterdami *Galerie d'Art M. D. Giltay Veth* kb. 10 000 lapból álló exlibrisgyűjteményének árverésén 623 magyar lap cserélt gazdát összesen 13 000 frank értékben, ami átlagosan laponként 20 frankos árnak felel meg. A magyar exlibris jó híre hozta hazánkba Paul PFISTER versailles-i professzort, a francia exlibrisegyesület, az AFCEL alelnökét, aki itteni benyomásairól lelkes hangú cikkben számolt be a *L'Exlibris Français* 1964. évi 1. számában. De felkeresték az egyesületet egyéb nemzetiségű (szovjet, lengyel, cseh stb.) gyűjtők is.

*

A magyar exlibrisművészetnek és exlibrisgyűjtésnek szép eredményei mellett megvannak a gondjai is. A szűk nyomdai kapacitás folyóiratunk rendszeres megjelenését lehetetlenné teszi. Nehézségekbe ütközik a nyomatok nyomdai előállítására is, pedig nyomatok nélkül nincs csere és nincs gyűjtés. Amióta a gyomai volt KNER-nyomda egyéb elfoglaltsága miatt exlibrist nem vállal, nehezen akad e nagy hozzáértést és gondosságot kívánó munkára nyomda. Nagyon igaz, amit BÉKÉS István, a magyar exlibris régi értője és gyűjtője a *Népszabadságban* írt: „... nem hallgathatjuk el, hogy az exlibrisek gyűjtése, cseréje csak akkor lendülhetne fel igazában, ha rangos fa-, réz- és acélmetszetek sokszorosításának megkönnyítésére, megalcsbbitására megfelelő szervezett lépések történnének”. Ha itt-ott panasz merül fel a magyar exlibris minősége ellen, az mindig csak a nyomdai munkát (papír vagy festék rossz minősége, a nyomás egyenetlensége stb.) érinti.

GALAMBOS FERENC

⁴³ GALAMBOS Ferenc: *Magyar kisgrafika kiállítás Tallinban*. KBK Értesítő. 1963. aug. 53. l.

⁴⁴ KBK Értesítő. 1962. dec. 21. l.

⁴⁵ KBK Értesítő. 1963. aug. 55. l.